

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗВО «УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Гуманітарний факультет

Магістерська робота

на тему

**“УКРАЇНСЬКІ ЖІНКИ В БЕЛЬГІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.:
ІММІГРАЦІЯ ТА ІНТЕГРАЦІЯ”**

Студенки VI курсу

Мирош Мар’яни Михайлівни

Науковий керівник:

доц. Боднар Галина Анатоліївна

Львів 2022

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. Історіографія, джерела і методологія дослідження

1.1 Термінологічно-понятійний апарат	5
1.2 Історіографічний огляд	9
1.3 Джерела та методи їх дослідження	15

РОЗДІЛ II. Досвіди імміграції

2.1 Контекстуалізація історії української еміграції та її бельгійський випадок	21
2.2 Географія розселення та соціально-демографічні характеристики ...	25
2.3 Досвід імміграції: чоловіки	27
2.4 Досвід імміграції: жінки	32

РОЗДІЛ III. Інтеграція

3.1 Моделі інтеграції	39
3.2 Спільноти та оточення	46
3.3 Сім'я	51
3.4 Уявлення про батьківщину	56

ВИСНОВКИ

ДЖЕРЕЛА

ЛІТЕРАТУРА

ДОДАТКИ

ВСТУП

Бельгія, будучи яскравим представником Західної демократії, після закінчення Другої світової прийняла в себе порівняно-велику кількість вихідців з українських терен. Супротивно цьому, в її межах українці не володіли чітко-окресленим національним статусом. Труднощі із визначенням їх національної приналежності на державному рівні були пов'язані із погіршенням стосунків між ворогуючими політичними блоками на фоні Холодної війни. Бельгія не наважувалася вступати у будь-які, навіть приховані, конфронтації із Радянським союзом. Це стосувалося не лише тих, які були *“заправдешніми радянськими громадянами”*, що від народження і аж до еміграції жили під владою комуністичного режиму, але й тих, хто будучи свідком 21-го місяця радянської окупації, походили із Східній Польщі. Брак політичної ваги, який був спровокований відсутністю в Україні державності, поміщав тих, хто ідентифікував себе українцем у вразливу позицію. Належачи до категорії населення, яка й без того відносно-легко піддавалася зовнішнім подразникам, українці перебували у більш програшній позиції в порівнянні з іншими іммігрантами. Беручи за приклад італійців, вони, на відміну від українців, обирали долю іммігрантів, керуючись економічними мотивами. Незважаючи на поразку та плачевну політично-економічну ситуацію, від 1946 р. Італія визнавалася суверенною на міжнародному рівні. Українці ж були одним із народів Східної Європи, деякими із інтересів якого нехтували заради утримання позірною миру між Заходом та Сходом. Однак, варто визнати, що політика була не єдиною причиною до ігнорування українськості на офіційному рівні. Ще одну складність утворювало те, що не всі вихідці із українських терен репрезентували себе *“українцями”*, вступаючи натомість у про-радянські організації та поширюючи наративи СРСР на Заході. Більшість із них були жінками. Причину популярності радянських спільнот серед колишніх оstarбайтерок слід шукати в тій-же вразливості соціального становища, спровокованої не лише національною, класовою але й гендерною приналежністю.

З точки зору патріархальних настроїв, що панували не лише всередині українських спільнот, але й серед усього повоєнного європейського загалу, не дивно, що досвід імміграції українських чоловіків та жінок – відрізнявся. Незважаючи на наявність досліджень на суміжну тематику як в українській, так і у європейській історіографії, деякі із особливостей по / воєнного досвіду імміграції досі залишаються непоміченими. Особливо це стосується жіночого досвіду. Всупереч цілому спектру мотивацій та причин до виїзду, якими керувалася українська еміграція, найбільш дослідженою в українській історіографії залишається її політична частина. До неї належали ті, хто покидали батьківщину, усвідомлюючи небезпеку ув'язнення або смерті, яку сулила властива їм національно-політична позиція. Внаслідок того, що більшість із них були чоловіками, українські жінки перебувають поза увагою українських дослідників. Єдині жінки-мігрантки, які досліджуються в українській історіографії – це ті, що в результаті репатріації повернулися додому. Супротивно українській, зарубіжна історіографія, хоча не надто активно, але старається займатися українськими жінками, що осіли на Заході. Основний недолік підходу останньої – це фокус, в який потрапляють лише членкині про-радянських організацій Бельгії. Така ситуація викликана більшою мірою доступності радянських джерел, незацікавлених у інших категоріях іммігранток. Відтак, розширення кола джерельної бази за рахунок усних інтерв'ю, проведених для даного дослідження, дозволить плуралізувати перспективу погляду на українських іммігранток в Бельгії.

Ще одна проблема подібних досліджень – це фрагментарне розуміння імміграції, яке виявляється у дослідженні виключно її конкретних етапів. Воно провокує вислизання із поля зору величезної кількості чинників, що мали місце на різних стадіях суцільного міграційного шляху. Окрім того, трудностю є також те, що досвід міграції жінок-українок не протиставляється чоловічому. Негативний результат браку подібної контекстуалізації – применшення залежності стану жінки та, як наслідок, упущення значення зовнішніх чинників

у її поведінці, світобаченні. Підсумовуючи *актуальність* даного дослідження, останнє уособлює спробу заповнити тематичну та джерельну лакуни, які утворилися внаслідок специфіки розвитку як української та європейської історіографій.

Мета дослідження – проаналізувати імміграцію українських жінок до Бельгії та їхню інтеграцію в другій половині ХХ століття.

Для досягнення *мети* передбачається виконання наступних *завдань*:

- проаналізувати історіографію й джерела з окресленої проблематики;
- розширити джерельне підґрунтя роботи за рахунок усноісторичного дослідження;
- вирізнити особливості жіночих досвідів імміграції та інтеграції через порівняння із чоловічими;
- виокремити спільні та відмінні риси в імміграції та інтеграції різних категорій українок -іммігранток;
- встановити кореляцію між зовнішнім середовищем, його сприятливістю та не / маніфестацією жінками національної приналежності;
- сформувані моделі інтеграції, характерні різним категоріям жінок;
- проаналізували сімейні структури, до яких належали іммігрантки;
- проаналізувати вплив спільнот та сім'ї на процеси інтеграції, уявлення про батьківщину.

Об'єктом дослідження є українські жінки-іммігрантки в Бельгії у 1940 – поч. 1990-х рр. *Предметом* – її імміграція вкупі зі всіма супутніми етапами: досвідом війни, виїздом за межі батьківщини, одруженням, прибуттям у Бельгію, інтеграцією і т. д.

Географічні та хронологічні межі дослідження становитимуть терени Бельгії сер. 1940 – поч. 1990-х рр. Нижня хронологічна межа пов'язана із закінченням Другої світової та спровокованою ним масовою міграційною

хвилею, в яку не в останню чергу були втягнуті українські жінки. Верхня хронологічна межа – поч. 1990-х рр. – отримання Україною незалежності разом із виникненням справжньої можливості до її відвідин для покоління політичної еміграції.

В основу *структури роботи* покладено проблемно-хронологічний принцип. *Структура роботи* розроблена таким чином, що в першому розділі подається екскурс до базових понять, методології та історіографії дослідження. Оскільки, тема остарбайтерок та інших українських іммігранток має суперечливе трактування в українській та європейській історіографіях, висвітлення відмінностей між ними – важливе в контексті даного дослідження; в другому розділі найбільше йдеться про процеси, що передували інтеграції; в першому підрозділі імміграція жінок контекстуалізується не лише на тлі українських імміграційних хвиль у ту саму Бельгію, але й в інші європейські країни; в другому підрозділі наведені статистичні дані стосовно українського перебування в Бельгії; в третьому підрозділі проведений аналіз імміграційного чоловічого досвіду заради співставлення його у четвертому – з жіночим; в третьому розділі висвітлений процес інтеграції разом із його відображення у тих-чи інших життєвих аспектах.; в першому підрозділі фокус зосереджений безпосередньо на моделях інтеграції, тобто, стратегіях, які застосовувалися для досягнення соціального прийняття; в другому – простежений вплив зовнішнього середовища та внутрішніх українських спільнот на перцепцію необхідності інтеграції серед українських іммігранток; в третьому – показана структура сім'ї поруч із причинами до такого її впорядкування; в четвертому – розкрита тема суму за батьківщиною у різних категорій українських іммігранток.

РОЗДІЛ I. Історіографія, джерела та методи їх дослідження

1.1 Термінологічно-понятійний апарат

Питання міграційних процесів завжди впиралися у проблематику ідентичності. Еміграція – це завжди процедура, кінцевою точкою якої в меншій або більшій мірі є асиміляція, яка, в свою чергу, притлумлює зовнішні прояви ідентичності: мову, приналежність до тих чи інших релігійних та національних спільнот. Відтак, якщо якісь із цих виявів можна простежити лише у редукованому вигляді, у дослідників виникає проблема із маркуванням тих чи інших груп. Іншими словами, як можна визначити національну ідентичність, коли історичні актори її не оприявнювали? В цьому випадку марно говорити про внутрішнє “відчуття” ідентичності, адже, в умовах, коли зовнішні вираження повністю відсутні, з’ясувати його взагалі неможливо. З тієї ж причини приклади емігранток-членів про-націоналістичних організацій надаються до аналізу в рамках категорії ідентичності досить легко. Їм на противагу, ідентичність соціально-пасивних жінок які почасти не маніфестували її через приналежність до іммігрантських спільнот, може викликати серйозні термінологічні суперечності.

“Імміграція” – це термін, який виник в епоху, що характеризувалася міграцією великої кількості робітників з менш у більш економічно розвинені країни. Він виник як спосіб теоретичного оформлення реальності та залишається незмінним донині. Після двох світових воєн до його значення додалося політичне забарвлення. Відтоді ж *іммігрантами* вважалися не лише ті, хто полишив свою батьківщину із економічних міркувань, але й з ідеологічних та безпекових міркувань. Від 1945 р., до дефініції були включені категорії людей, що рятувалися від воєнних конфліктів, політичної нестабільності в СРСР та країнах третього світу¹. Дискурсу навколо терміну *імміграція* властива присутність двох супутніх слів: *інтеграція* та *асиміляція*.

---

¹ Faist T. *Transnationalism: Migrant Incorporation beyond Methodological Nationalism* // Transnationalismus & Migration. Dossier, 2011, p. 25.

Їхнє визначення завжди становило проблему у соціологічних науках, підкреслюючи неузгодженість європейського та американського підходів до проблематики *імміграції*. Як *інтеграція*, так і *асиміляція* позначають процес включення в суспільство за посередництва різноманітності соціо-економічних інструментів. Різниця полягає в тому, що *асиміляція*, почасти, домінує в американському, а *інтеграція* у європейському дискурсі. Американські дослідження “*успішної асиміляції*” передусім передбачають вимірювання ступеня включеності в моделі економічного успіху, який одночасно слугує головною метою *асиміляції*. На противагу *асиміляції*, в європейській *інтеграції* економічний успіх не грає роль самоцілі, а радше, одного із індикаторів приєднання етнічних меншин в ширше суспільне коло. Кінцева точка *інтеграції* – це подолання нерівності шляхом уникнення само / маргіналізації етнічних громад².

Гендер, національна ідентифікація, релігія – це маркери ідентичності, які почасти трактуються в суспільстві як ознаки приналежності. Поруч із широким загальною деякі із авторів звикли вважати, що національна *ідентичність* — це “*сутність*”, яка існує в тканині етнічної групи, тобто, в її культурі. Інші концептуалізують національну ідентичність як емоційний зв’язок індивіда з соціальним колективом на основі таких атрибутів, як спільна етнічна приналежність, мова чи територія. Національну *ідентичність* також часто плутають з *націоналізмом* та *національністю*, поняттями, пов’язаними з національною ідентичністю, але суттєво відмінними як від неї, так і між собою. Всупереч існуванню різноманітності визначень *націоналізму*, цей термін загальною стосується лояльності до держави, віри у її верховенство та дій, спрямованих на захист та культивування її інтересів. На противагу *націоналізму*, *національність* – це правовий статус громадянства, наданий особі державою³. Згідно такої логіки, поняття української *національності* не

---

² Schneider J., Crul M. *New insights into assimilation and integration theory: Introduction to the special issue // Ethnic and Racial Studies*, vol. 33, №. 7, 2010, pp 1144-1145.

³ Hogan J. *Gender, race and national identity: Nations of flesh and blood*. Routledge, 2008, p. 3.

може застосовуватися до жодної із груп жінок-іммігранток. З іншого боку, поняття національної ідентичності та *націоналізму* цілком можуть існувати відособлено або, навіть, всупереч *національності*. Окрім того, якщо *національність* становить незалежну, одиничну категорію, *національна ідентичність* та *націоналізм* почасти перетинаються та ніколи не бувають самотніми, а співіснують з іншими, згаданими раніше, конститутивними категоріями особистості: статтю, класом, походженням та ін.

Наслідком залежності національної *ідентичності* від сукупності опосередковано-пов'язаних із нею чинників, можна вважати її ситуативність. Іншими словами, вона перебуває у прямій залежності від не/сприятливості зовнішніх обставин. Всупереч тому, що сучасна історична наука зважає на роль середовища у формуванні *ідентичності*, розуміння останньої почасти обмежується полярністю наявності та цілковитого браку. Таке її трактування можна прослідкувати у всіх працях, що стосуються не лише остарбайтерок, але й інших груп українських емігрантів. В них ідентичності ототожнюється “*майну*”, яке або присутнє, або відсутнє, але ніяк інакше. Такий самий погляд на ідентичність пропонують концепції, запропоновані всіма із теоретиків ідентичності: від Муф та Мід до Деріди. На противагу такій перспективі, більш продуктивний підхід до концепту *ідентичності* запропонувала Флоя Антіас, висунувши пропозицію того, що ідентичність слід розуміти як процес. З її точки зору, *ідентичність* – це “*потенціал*” який слід досліджувати через призму обставин та їх сприятливості до розвитку нахилів в сторону тих чи інших категорій ідентичності⁴. Застосування такого погляду дозволить якісно проаналізувати не лише групу українських емігрантів, які згідно звичного трактування ідентичності, володіли об'єктивним відчуттям приналежності до українства, але й остарбайтерок, які в переважній своїй більшості не оприявнювали своїх національних почуттів. Згідно такого трактування, якщо остарбайтерки не маніфестували свою *ідентичність* – це зовсім не свідчить

---

⁴Anthias F. *Where do I belong? Narrating collective identity and translocational positionality* // Ethnicities. Vol. 2, №. 4, 2002, pp. 494-496.

про її відсутність, але про недорозвиненість та непридатність середовища до її становлення. В такому випадку єдине, що залишається з'ясувати – це чинники, які мали вплив на не/маніфестацію *ідентичності*. За такої необхідності допоміжними будуть свідчення другого та третього покоління українських емігрантів, які дозволять поглянути ширше на контекст життя їх предків.

Не останню роль в структурі ідентичності грає статева приналежність, яка визначається полярними термінами: *стать* та *гендер*. Першопроходцем у ґрунтовному розрізненні цих двох понять була Сімона де Бовуар з її працею “*Друга стать*”, опублікованою у 1949 р. Згідно відомого формулювання де Бовуар: “*Жінкою не народжуються, а стають*”. Вона відсепарувала *стать* від *гендеру* та припустила, що *гендер* – аспект ідентичності, який набувається в процесі поступової соціалізації. З точки зору де Бовуар, *гендер* – це також уособлення культурного сенсу, форми та характеристик, які приписуються тілу з його біологічною *статтю*. *Гендер* слід розуміти як спосіб прийняття чи реалізації інших категорій ідентичності, процес інтерпретації нормативних ролей та надання їм культурної форми. Звідси, бути жінкою передбачає, з одного боку, градацію цього “*буття*”, та важливість його трактування як безнастанного процесу – з іншого. Подібно до *національної* категорії *ідентичності*, її *гендерна* складова володіє тими ж рисами: ступеневістю, динамічністю та відмінністю між внутрішніми та зовнішніми виявами. На противагу *гендеру*, *стать* – це анатомічно обумовлена, статична та об’єктивна властивість тіла⁵. Виходячи із вищенаведених термінологічних відмінностей між *статтю* та *гендером*, в даному дослідженні буде використовуватися друге.

---

⁵ Beauvoir S, *The Second Sex*. Vintage Books, New York 1973, p. 301.

Див також у Butler J. *Simone de Beauvoir: Witness to a Century. Sex and Gender in Simone de Beauvoir's Second Sex* // Yale French Studies, Vol. 72, 1986, p. 35-37.

1.2 Історіографічний огляд

Тематику оstarбайтерок почали вивчати ще у післявоєнний період, коли Україна перебувала у складі СРСР. Впродовж подальших 40-ка рр. свого існування вона перебувала в межах загальнорадянського історіографічного контексту. В СРСР не існувало єдино-узгодженої позиції стосовно своїх громадян закордоном. Натомість, в стосунку до останніх політика Союзу була досить амбівалентною та суперечливою. Якщо в публічному просторі існування радянських громадян закордоном не лише замовчувалося, але й висвітлювалося, то в історичній науці та ж тема перебувала під негласною забороною. В більшій мірі така парадоксальність випливала із потреб політичної кон'юнктури, адже, культивування радянських наративів закордоном тими самими радянськими громадянами, що там проживали не лише допускалося, а заохочувалося. З іншого боку, факт перебування колишніх оstarбайтерок напряду впливав із їхнього воєнного досвіду. У системі, найвищим благом якої був комунізм, його заперечення за посередництва відмови від репатріації не могло трактуватися ніяк інакше, аніж як зрада. Покидаючи *“батьківщину”* представники радянського суспільства, більше не підпадали під вимоги жодної із радянських ідіологем, а відтак мали бути полишені за бортом радянської історіографії. Проблема була лише в тому, що всупереч *“зраді”*, оstarбайтерки як ніхто добре підпадали під наратив *“жертвенності”* радянського народу. Наслідком ідеологічної неоднозначності оstarбайтерок та одночасного бажання радянської влади мати канали пропаганди на Заході було замовчування їх воєнного досвіду у публічному просторі поруч із *“віктимізацією”* в історіографії. Оstarбайтери зображувалися як пасивні жертви нацистів або об'єкти турботи радянських військ, репатріаційних місій і Комуністичної партії. Це робилося не лише з метою підкреслити контраст між *“безневинним”* Радянським Союзом та *“безжальним”* ворогом, але й для того, щоб позірно виправдати окремі випадки співпраці з окупантами тим, що вони

відбувалася під тиском насильства⁶. За виключення свободної волі з рівняння колабораціонізму, останній вже не міг вважатися колабораціонізмом. В кінці-кінців, проблематика оstarбайтерів так і залишилася єдиним аспектом еміграції, який був оприявлений радянською історіографією.

Зважаючи на те, що в порівнянні із іншими відтинками, у перші повоєнні роки, тема примусової праці була досить-таки популярною, її дослідження не ступило далі формату коротких публіцистичних текстів. Перша послідовна спроба викладу даної проблематики була здійснена у 1942 р. ученими Комітету історії Великої Вітчизняної війни АН УРСР, які видали кілька збірників документів і підготували тематичний огляд джерел, що так і не перетворився на повноцінне наукове дослідження. Через послаблення режиму, впродовж 50-80-х рр. тематика оstarбайтерів отримала небачений до того рівень висвітлення в історіографії. Втім, це зовсім не було свідченням набуття нею популярності або звільнення від ідеологічних зобов'язань⁷. Лише отримання Україною незалежності дозволило історичній науці поглянути на оstarбайтерів та інших українських емігрантів з небаченої раніше перспективи.

З відходом у минуле комуністичного режиму, українська історіографія дозволила собі торкатися не лише теми примусової праці, але й добровільної еміграції. Як наслідок, більшість із праць, що стосувалися вищеподаної тематики, були написані та опубліковані на поч. 90 – 2000х рр. Однак, серед багаточисельних робіт з історії української еміграції, немає жодної, яка була б цілковито присвячена її *“бельгійському випадку”*. У 1994 р. друком вийшла монографія Володимира Трощинського *“Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище”*⁸. Трощинський спробував дослідити соціально-правове становище українського емігрантства у відтинку

---

⁶ Пастушенко Т. *Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942-1953)*...с. 10.

⁷ Там само, с. 9-11.

⁸ Трощинський В. *Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище*. Інтел, Київ: 1994, 260 с.

20-30х рр. Категорія емігрантів, на якій найбільше була зосереджена увага автора – це політична. Серед інших праць на суміжну тематику: колективна монографія “Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії”⁹ 2003-го р. та “Політичний вибір української еміграції (20-ті рр. ХХ ст.)”¹⁰ Володимира Піскуна 2006-го р. Подібно до монографії Трошинського, праця Піскуна сконцентрована на політичній еміграції 20-х рр. Спільний знаменник всіх вищеперерахованих праць складає націоналістична перспектива, через призму якої вони були написані. Тією ж перспективою продиктований вибір хронологічних меж та об’єкту дослідження – класу української політичної еліти. Дана категорія населення володіла національною свідомістю у значно більшій мірі, аніж інші представники української еміграції. Українські дослідники звикли закривати очі на інші групи емігрантів, а саме – колишніх оstarбайтерок, що були задіяні у різного радянських організаціях. Нехтування різноманітністю української еміграції призвело до помилкових висновків у вигляді узагальнень, основним із яких було те, що об’єднувальною ідеєю української еміграції було відновлення української державності¹¹. Іншими словами, ті, хто не підпадав під наратив про безумовність національної свідомості української еміграції – був змушений залишатися поза фокусом історичних досліджень. З одного боку, такий підхід видається навмисним., але, з іншого, він міг сформуватися під впливом “*нової*” специфіки вивчення примусової праці.

У період пострадянського становлення історичної науки, проблематика оstarбайтерів за інерцією залишилася відокремленою від предмету емігрантства. Михайло Коваль був першим серед українських дослідників, хто здійснив спробу вивчення оstarбайтерів. У своїй роботі “*Україна в Другій*

---

⁹ Євтух В., Трошинський В., Попок А., Швачка О. *Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії*. Фенікс, Київ: 2003, 228 с.

¹⁰ Піскун В. *Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ століття)*. Леся, Київ: 2006, 672 с..

¹¹ Нестеренко К. *Громадські організації української діаспори в Польщі та Чехословаччині у 1920-1938 рр.: історіографія та сучасні дослідження* // Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка, №8, 2015, с. 99.

світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-45 рр.)”¹², опублікованій у 1999 р., автор присвятив немало уваги проблемі примусової праці та подальшої репатріації. З подальшим дослідженням теми, вона зазнала все більшого звуження. Цей процес можна простежити на прикладі праць “*Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942 – 1953)*”¹³ авторства Тетяни Пастушенко, “*Східні робітники*” з Поділля у Третньому Рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам”¹⁴ Сергія Гальчака та стаття “*Усні історії галичан-остарбайтерів: специфіка примусового досвіду*”¹⁵ Тетяни Лапан на ту ж тематику. Поза тим, що всі вищеперераховані тексти опираються переважно на усні джерела, вони зосереджені на регіональній специфіці¹⁶. Ще одна спільна їх риса – це предмет дослідження, а саме, остарбайтерки, яких було репатрійовано. Досі в українській історіографії не було написано монографій, статей або будь-яких інших доробків, які б проливали світло на долю остарбайтерок, які будучи вихідцями з України, залишилися на Заході після закінчення Другої світової. Українська історіографія проблематики примусової праці складає враження, ніби, остарбайтерок, яких оминула репатріація взагалі не існувало як категорії емігранства. З одного боку, дослідники еміграції не можуть вписати остарбайтерок у класичний наратив про “*про-націоналістичних емігрантів*”, а, з іншого – дослідники примусової праці не також не вважають за потрібне вивчати їх.

Паралельно до намагання українських істориків писати історію української діаспори, дослідники, які самі були українськими емігрантами, з

---

¹² Коваль М. *Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.)*. Альтернативи, Київ: 1999, 336 с.

¹³ Пастушенко Т. *Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942-1953)*. Інститут історії України НАН України, Київ: 2009, 284 с.

¹⁴ Гальчак С. “*Східні робітники*” з Поділля у Третньому рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам. Вінoblдрукарня Вінниця: 2003, 344 с.

¹⁵ Лапан Т. *Усні історії галичан-остарбайтерів: специфіка примусового досвіду* // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник, №. 11-12, 2008, 198-223 с.

¹⁶ Данильчук В. *Остарбайтери з України: історіографічний огляд проблем вивезення та репатріації* // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії, №28, 2016, с. 133.

Мармілова О. *Періодизація вітчизняної історіографії історії остарбайтерів з України* // Історичні і політологічні, №1-2, 2010, с. 44.

перемінним успіхом займалися збиранням свідчень про становище українців закордоном. У своїй переважній більшості подібні праці не були повноцінними історичними дослідженнями, а особовими розповідями про конкретні українські спільноти та події, очевидцями яких були автори. Винятком у даному випадку не була й українська діаспора в Бельгії. Найпершим доробком на цьому поприщі був звіт “Відомості про українців в Бельгії”¹⁷ авторства Миколи Когута, написаний у 1990 р. на замовлення Центру Українських Досліджень в м. Нью-Йорк. У 1993 р. була захищена дисертація Янік Ференц, яка мала назву “Українські студенти в Католицькому Університеті Лювена (1931-1951)”¹⁸. Також у 2001 р. вийшла друком книга “Лювен 1930-1985”¹⁹, яку у співпраці з іншими колишніми українськими студентами Лювенського університету підготував Зенон Татарський. Тут же можна простежити взаємопов’язаність історії української спільноти в Бельгії із Лювенським університетом. Всі із тих, хто будь-коли долучався до вивчення українства в Бельгії були або його студентами, або випускниками.

Ще одна група дослідників, яка чи не найбільше докладалася до вивчення українських емігрантів в Бельгії – це бельгійські науковці. Їх підхід та причини зацікавленості бельгійським “українством” якісно відрізняються від тих, якими керувалися українські дослідники. Деякі із них, будучи зацікавленими в темі міграції та ідентичностей побіжно зачіпали тему українських іммігрантів. Прикладом тут може бути монографія “Польща бельгійська в перші роки після Другої світової війни”²⁰ Ідесбальда Годдеріса, опублікована у 2005 р., в якій автор, будучи головно зосереджений на польській спільноті, в силу історичних обставин не міг оминати увагою й українську. На противагу Годдерісу, існують такі як Махтельд Венкен, авторка дисертації “Перетинаючи залізну

---

¹⁷ Когут. М. *Відомості про українців у Бельгії*. Український соціологічний інститут в Нью Йорку, Лювен: 1989, 86 с.

¹⁸ Fierens J. *Oekraïense Studenten Aan De Katholieke Universiteit Leuven (1931 – 1951)*. KU Leuven, Leuven: 1993, 65 р. (неопублікована магістерська праця).

¹⁹ Татарський З. ред. *Лювен 1930-1985*. Товариство колишніх українських студентів Лювенського католицького університету, Торонто: 2001, 547 с.

²⁰ Goddeeris I. *Polonia belgijska w pierwszych latach po II wojnie światowej*. Semper, Warszawa: 2005, 228 р.

завісу? *Іммігранти, мігрантські організації, спогади про війну*"²¹. Червоною ниткою крізь академічну кар'єру Венкен проходить науковий інтерес до складних ідентичностей. Вищенаведена праця – це далеко не виняток для наукової діяльності авторки, адже, окрім неї Венкен написала численні статті на суміжну тематику. Найкращою ілюстрацією того як українські іммігранти репрезентуються в бельгійській історіографії може слугувати стаття під назвою "*Націоналізація ідентичностей: українці в Бельгії, 1920-1950*"²² спільного авторства вищезгаданих Венкен та Годдеріса. В ній автори зважають не лише на членів українських організацій Бельгії, які мали вплив на оформлення національної ідентичності, але й на ті категорії українських іммігрантів, які з тих чи інших причин не долучалися до діяльності своїх земляків. Автори стверджують, що саме друга "*соціально-пасивна*" група, яка складалася із колишніх оstarбайтерок становила переважну більшість маси українськx іммігрантів Бельгії²³.

В тематиці еміграції / імміграції снує величезна різниця між перспективою українських та зарубіжних істориків. Частково, цю відмінність можна вважати наслідком довгого перебування української історіографії в полоні радянської науки та породжених цим перебуванням тенденціями її подальшого розвитку. Однією із таких було відокремлення проблематики примусової праці в особний напрямок. Тема оstarбайтерів не лише утворила цілком автономну течію в історіографії, але й зазнала звуження, якому сприяв спосіб її дослідження, адже, переважаюча більшість праць, присвячених предмету примусової праці не ступають за межі локальних регіонів України. Окрім того, існування колишніх оstarбайтерів закордоном взагалі не вважається вартим оприявляння. Той же шлях було обрано істориками-емігрантами, які не включити колишніх оstarбайтерів в історію української еміграції в силу

---

²¹ Venken M. *Straddling the Iron Curtain? Immigrants, Immigrant Organisations, War Memories*. Peter Lang, Berlin: 2011, 208 p.

²² Venken M., Goddeeris I. *Nationalisation of identities: Ukrainians in Belgium, 1920–1950* // *Journal of Ukrainian Studies*, Vol. 31, №. 1-2. 2006, 89-115 pp.

²³ *Ibid*, p. 115.

непіддатливості останніх до аналізу, який провадився через призму національних цінностей. Натомість, українська історіографія не набула достатнього розвитку та компетенцій для того, щоб зважитися на подібне. Заради справедливості слід зазначити, що останнім часом ситуація зазнає значних покращень, адже, кількість публікацій на дану тематику стрімко збільшується. Що ж стосується зарубіжної, а конкретно, бельгійської історіографії, то, хоча, вона здійснила набагато більше для видимості існування колишніх остарбайтерів на Заході, але так само не позбавлена власних проблем.

1.3 Джерела та методологія

Поруч із духом ревізійнізму, у другій половині. ХХ ст. виникла потреба перегляду класичних історичних перспектив. Виявилось, що незважаючи на “мовчання джерел” з приводу значення жінок в історичних процесах, останні таки грали в них роль. Поглиблення картини минулого підштовхнуло дослідників жіночої історії до пошуку нових джерел та підходів. Відтак, у соціології та етнографії був запозичений метод інтерв’ювання, знаний істориками під назвою “усна історія”. Виникнення жіночої історії як окремого напрямку не в останню чергу відбулося внаслідок “другої хвилі” фемінізму та властивого їй бажання до подолання інституційної нерівності між статями. Жіноча історія впродовж довгого часу розвивалася під впливом теорії фемінізму та характерної їй методології. Як наслідок, багато із підходів, що використовувалися у класичній жіночій історії були, радше, співзвучні із положеннями фемінізму, аніж історичної науки. Наприклад, у 1981 р. Енн Оуклі назвала “маскулінністською вигадкою” саму можливість незаангажованості історичних дослідників, поклавши на усну жіночу історію місію із подолання традиційних патріархальних уявлень.

У даній праці жінок-вихідців із України поділено на дві категорії. Таке відокремлення продиктоване фактом того, що більшість із них належали до

однієї із двох чітковизначених, відсепарованих одна-від-одної груп. *Одна* із них складалася із жінок, які становили частину згуртованої української діаспори. До *другої* ж належали ті, які трималися осторонь від про-націоналістичних організацій та ініційованих останніми активностей.

В даному дослідженні використані загальні усноісторичні методи, більш характерні для антропології та соціології, відтак, частину джерельної бази складають свідчення, зібрані в процесі усноісторичних інтерв'ю. Для цього було розроблено програму глибинного напівструктурованого проблемного інтерв'ю (див. у дод. 1). Було зібрано сім інтерв'ю, одне із яких було проведене одночасно із двома респондентками. У зв'язку із хронологічною віддаленістю досліджуваних процесів, інтерв'ю бралися у другого та третього покоління українських іммігрантів. Лише двоє із восьми респондентів, а саме – Евелін Декер та Роксоляна Врублевська – належать до третього покоління емігранства. Незважаючи на те, що об'єктами даного дослідження виступають жінки, деякі із інтерв'ю були проведені із чоловіками, синами жінок-іммігранток. Затим, що діти та внуки українських емігрантів в Бельгії зростали у франко-, нідерландомовному середовищі, одне інтерв'ю було проведене англійською мовою. У зв'язку із соціальною відсепарованістю жінок, що перебували у змішаних шлюбах та їх піддатливістю до асиміляції, віднайти їх нащадків було проблемою. Інтерв'ю із Евелін Декер, внучкою колишньої остарбайтерки, складає підставу для аналізу становища українських жінок, які перебували у змішаних шлюбах. Антагоністичном йому виступає інтерв'ю із Миколою Когутом, сином українця та бельгійки. Решта респондентів: Світлана Бойко, Микола Левицький, Марічка Карпа, Марічка Галабурда, Михайло Димид та Роксоляна Врублевська – це нащадки гомогенної у матримоніальному сенсі, суспільно-активної частини українського повоєнного іммігранства,

Одну із найвагоміших ролей при опрацюванні матеріалів інтерв'ю зіграв метод контент-аналізу. Оскільки основна вимога до контент-аналізу – це

об'єктивність, аналіз повинен проводитись згідно чітко-визначеної процедури та супутніх їй правил. Контент-аналіз провадився через пошук текстових секвенцій, які піддавалися первинному, а потім – вторинному кодуванню. Тобто, свідчення інтерпретувалися в той чи інший спосіб та об'єднувалися в тематичні групи за принципом їх повторюваності та схожості (приклад див. у дод. 2). Одне із правил, яке мало особливе значення для даного дослідження – це встановлення кореляції між текстом як результатом інтерв'ювання та соціальною дійсністю, яка його сформувала²⁴.

Окрім усних розповідей в якості джерел долучені спогади, поміщені у “Ювілейний альманах 1945-2005” , “Лювен 1930-1985”, доробки українських емігрантів: “Відомості про українців в Бельгії” та ін. Зважаючи на те, що всі вищеперераховані тексти, включно з останнім, були частково аналітичними, а частково являли собою виклади свідчень, біографічних нарисів та спогадів, зібраних заради подальшого вивчення “серйозними істориками”²⁵, в даній праці вони будуть виступати не лише в ролі історіографічної основи, але й підставових джерел. Незважаючи на значний фактологічний матеріал, який міститься у вищеподаних роботах, найбільшу вагу для даного дослідження грали уривкові спогади: Володимира Макара “Три роки в Бельгії”, Василя Наконечного “З мого побуту в Бельгії” та ін. Більшість із них були написані у виразному про-націоналістичному тоні із властивою телеологічністю, де кожне із життєвих рішень було присвячене “домопозі українській справі”. Супротивно тому, що моменти, коли розповіді про функціонування українських організацій розбавлялися згадками про родину та побут були рідкісними, вони давали досить чіткіше розуміння становища жінок, аніж будь-які інші джерела.

---

²⁴ Іванов В. *Принципи й умови контент-аналізу та вимоги до нього*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1614>

²⁵ Татарський З. ред. *Лювен 1930-1985*. Товариство колишніх українських студентів Лювенського католицького університету, Торонто: 2001, с. 1.

Дослідження опиратиметься на концепцію усної історії, запропоновану Міхаелою Ді Леонардо. За її визначенням, остання, маючи на меті надати голос тим, хто був його позбавлений, нерозривно пов'язана із етнографією та антропологією. Затим, що польове дослідження вимагає трактування, воно усоблює установчий акт, через здійснення якого антрополог визначає самого себе. Іншими словами, не лише дослідник здійснює безпосередній вплив на процес дослідження, але й останнє впливає на нього, що ускладнює процес аналізу свідчень. Стосовно антропологічного аспекту усної історичного дослідження, то неодмінно виникає проблема, яка раз-у-раз впливає на поверхню в подібних працях. Її трудність полягає у неможливості визначення міри перенесення історій особистісного характеру на ширші групи населення. Дана трудність може бути вирішена шляхом пошуку спільних мотивів у розповідях респондентів, що належать до різних суспільних груп²⁶.

Український та бельгійський підходи чи не найкраще демонструють різні способи розв'язання вищенаведеної проблеми, відмінності між якими можна простежити не лише в історичній науці, але й у публічному просторі. З іншого боку, слід визнати, що тематика українських іммігранток у популярній та суто-науковій репрезентаціях таки мають певні відмінності. Вони спровоковані схильністю публічного простору до спрощення. Приклад цього був наведений у монографії Махтельд Венкен:

[...] мені вдалося підслухати дипломатичну розмову між Віктором Алексеєнком [ред.] і делегатом українського посольства, в якій український делегат виправив Алексеєнка, заявивши, що останній у своїй промові неправильно назвав членів SSG [ред. асоціації радянських громадян] росіянами, оскільки більшість з них були українцями²⁷

Тобто, український публічний дискурс неодмінно намагається присвоїти українську національність колишнім остарбайтеркам просто за фактом їх походження. Йому на противагу, науковий дискурс, намагаючись не вдаватися у подібні крайнощі, обирає шлях меншого опору та не торкається цієї теми взагалі. Бажаючи протиставити себе українській позиції погляду, бельгійська

---

²⁶ Leonardo M. *Oral history as ethnographic encounter* // Oral History Review. № 1, 1987, pp 1-20.

²⁷ Venken M. *Straddling the Iron Curtain? Immigrants, Immigrant Organisations, War Memories...* p. 107.

історіографія, спостерігаючи за ситуацією збоку, намагається бути втіленням нейтралітету. Як доказ, та сама Венкен, яка в наступному реченні після вищенаведеної цитати пояснює таку перспективу українського делегата наростаючою тенденцією до посилення тертя між українським та російським націоналізмами²⁸. Таке ж тлумачення можна приписати намаганням бельгійських та не лише істориків не зараховувати жінок, що були членами радянських організацій в Бельгії до жодної із національностей. Намагаючись балансувати між національними ідеологіями, коли йде мова про остарбайтерок, вони означають їх виключно як “*колишніх остарбайтерок*”. Лише за виняткової потреби уточнення даного терміну, західні історики вдаються до висвітлення їх українського, російського або білоруського походження. Європейська академія сприймає проблематику ідентичності остарбайтерок буквально, не вдаючись у трактування. З певної точки зору, це продиктовано їх зацікавленнями, адже, національна складова ідентичності – це не те, що цікавить їх в першу чергу. Даний факт ще більше підкреслює відмінність між європейською та українською історіографією, адже, навіть у випадках, коли українські дослідження не стосуються питань ідентичності, в них завжди в тій чи іншій мірі присутня її проблематика. Зі свого боку, я наважуся припустити, що розв’язання цієї конкретної дилеми неможливе, але за зміни підступу до неї, вирішення може лежати у площині джерел та методології їх вивчення.

За відсутності належних документальних матеріалів, усні розповіді звично складають основу джерельної бази всіх праць, що стосуються остарбайтерок. Важливо зазначити, що це твердження поширюється на все окрім фактолічного матеріалу, до якого належать дані про кількість колишніх остарбайтерів в Бельгії та Україні, час їх прибуття в Бельгію або Україну, сімейний статус, приналежність до тих чи інших організацій або діяльність останніх. Супротивно цьому, пам’ять та ідентичність – це завжди абстрактні категорії,

---

²⁸ Venken M. *Straddling the Iron Curtain? Immigrants, Immigrant Organisations, War Memories...* p. 107.

які дозволяють дослідити лише процедури інтерв'ювання та супутнього йому контент аналізу. В силу того, що бельгійська історіографія зосереджена лише на тих остарбайтерках, що залишилися в Бельгії, а українська – лише на тих, що повернулися на батьківщину, логічно, що перша брала за респондентів лише тих, хто прожив більшість життя в Бельгії, а друга – тих, хто в СРСР, а пізніше в Україні. Як наслідок, аспект відмінності їх життєвого досвіду, який неодмінно мав вплив на ідентичність або принаймні на риторичку, залишається поза увагою. Рівно те саме стосується причин того чому респондентки відповідали саме так, як вони це робили, а не інакше. Підстави цього слід шукати, знову ж таки, у порівнянні двох груп українських іммігранток. Навряд співпадінням можна вважати той факт, що у більшості випадків колишні остарбайтерки не належали до українських організацій. В свою чергу, на питання “чому?” дозволить відповісти співставлення не лише досвіду пережиття Другої світової двома групами українських емігранток, але й їх повоєнного життя в Бельгії. Окрім цього, не можна забувати про те, що в умовах тодішнього західного суспільства із його суворими межами між “чоловічим” та “жіночим”, існували вагомні відмінності між гендерними досвідами. Знову ж таки, подолати статеву сингулярність історіографії та віднайти особливості жіночого досвіду можна лише методом компаративного аналізу та пошуку рис, притаманних чоловічому іммігрантському досвіду.

РОЗДІЛ II. Досвіди імміграції

2.1 Контекстуалізація історії української еміграції та її бельгійський випадок

Більшу частину своєї історії терени України були розділені, перебуваючи під владою різних суспільно-політичних структур. Не винятком була II пол. XIX ст., коли разом із масовою глобалізацією у світ прийшла масова еміграція. Хоча міграційні тренди, які панували на території України того періоду відповідали загальносвітовим тенденціям, українці, які перебували під владою Австро-Угорської імперії емігрували на Захід значно частіше, ніж ті, хто перебував у підданстві Російської імперії. Вибір останніх значно частіше падав на Схід: Урал, Поволжя, Середню Азію. В свою чергу, українці з Галичини, Буковини та Закарпаття масово емігрували до США, Канади, Бразилії, Аргентини, деякі – до Німеччини та Франції на сезонні роботи. За 1890—1913 рр. із східної частини Австро-Угорської імперії емігрувало близько 700-800-от млн. осіб, що становило істотну частину загального природного приросту населення²⁹. Такий високий рівень соціальної мобільності населення увійшов в історичну науку під назвою “перша хвиля” міграції. Її основними підставами були перенаселеність території та супровідний їй “земельний голод”, які були спровоковані масштабним демографічним вибухом. Окремим фактором підсилення еміграції була відсутність урбанізації, а, точніше, її недоступність для українців. Міста урбанізовувалися в більшості за рахунок поляків. Ті ж явища пояснюють більшу інтенсивність еміграції із західних терен порівняно з іншими українськими регіонами. Як наслідок, в той період більшу частину українців на “Заході” складали вихідці з Галичини³⁰.

“Друга хвиля” міграції, пік якої припав на пізні 20-ті рр. XX ст., вважається найбільш масовим за всю історію. Поруч із величезними потоками біженців, Перша світова спровокувала серйозні зміни в імміграційній політиці

²⁹ Годованська О. *Українська трудова міграція: етнологічний аспект* // Світогляд № 6, Київ: 2010, 67 с.

³⁰ Кузьминський Є. *Основні періоди західної української еміграції* // Гілея: науковий вісник № 119, Київ: 2017. 85-88 с.

країн Європи та США. Ставлення до бажаючих іммігрувати змінилося у гіршу сторону, адже, умови в'їзду стали значно більш суворими. Епоха “*вільної міграції*” була закінчена. Причини на те були не лише суто-практичні, але й ідеологічні. Окрім того, що Європа банально не була в змозі допомогти всім охочим, її бажання допомогти зменшувалося пропорційно до післявоєнного посилення націоналістичних позицій. Всупереч тому, що історію міграційних процесів звикли поділяти на “до” та “після” 1914 р., насправді, обидва періоди становили частину єдиної послідовної зміни, яка брала свій початок у 70-х рр. XIX ст.³¹

Слід відзначити, що відрізок від 1914 р. до початку Другої світової був особливим для Східної Європи, оскільки, саме в цей період найбільша кількість її вихідців емігрували на Захід. Що стосується українських терен, то найбільше число людей мігрувало між 1927 та 1929 рр., а згодом у зв'язку з великою депресією у 1931-1938 рр. воно зменшилося. Водночас впродовж 20-х рр. поруч із “*старими*” стимулами до міграції, з'явилися нові чинники, що змушували українців емігрувати. Мова йде про політично-вмотивовані фактори, а саме: поразка Української революції разом із створеною нею Українською державою (УНР і ЗУНР)³². Ця нова тенденція, вписала Україну у загальноєвропейський контекст творення національних держав, адже, відтоді українці залишали свої домівки не лише з суто-прагматичних міркувань, але й ідейних.

У міжвоєнні роки деякі із країн приймали українців дещо більш охоче, ніж інші. Відень після Першої світової війни став першою столицею української політичної імміграції, де віднайшли своє місце такі діячі як: Михайло Грушевський, Павло Христюк та ін. У тому ж Відні провадили політичну та видавничу діяльність Володимир Винниченко, В'ячеслав Липинський. Окрім того, завдяки традиційним політичним і культурним

---

³¹ McKeown A. *Global Migration, 1846-1940* // Journal of World History, Vol. 15, №. 2, 2004), 171-173 pp.

³² Годованська О. *Українська трудова міграція...* 67 с.

зв'язкам велика кількість західноукраїнських іммігрантів на чолі з урядом Євгена Петрушевича після занепаду ЗУНР опинилася в Австрії. Ще одною важливою для українців-емігрантів країною була Чехословаччина. Через хвилю імміграції на поч. ХХ ст., вона була важливим центром, а Прага – могла б конкурувала із Віднем за звання столиці української імміграції³³. Однак, всупереч вищенаведеним прикладам, не можна ствердити, що існувала країна, яка була єдино-кінцевим пунктом для всього масиву українських емігрантів. У 20-30-х рр. українці залишалися етнічною групою, що була фрагментарно розпорошена по всій території Європи³⁴.

Рівно як із перспективи відсутності “мекки” для українських мігрантів, так і – існування країн, з якими українці встигли встановити виняткові культурні контакти, видається незвичайним випадок Бельгії. Її не можна було назвати державою, яка користувалася особливою популярністю серед українців, але, все таки, чисельність останніх в Бельгії впродовж міжвоєнного та післявоєнного періодів була значно більшою, ніж в будь-якій іншій країні, що не була пов'язаною культурними зв'язками з українством³⁵. Причин на те існує декілька, але, на жаль, жодна із них не впливає із ексклюзивності українсько-бельгійських стосунків, адже, на початку своєї присутності в Бельгії українці вважалися ніким-іншим, аніж одним із бездержавних народів Східної Європи.

Історія української присутності в Бельгії поділяється на декілька періодів кожен із яких визначається різним ступенем дослідженості в історичній науці та власними особливостями. Окрім того, не всі із тенденцій світової міграції накладалися на “бельгійський випадок” української імміграції. Наприклад, перша “хвиля” української імміграції в Бельгію мала місце зовсім не в кін. ХІХ

---

³³ Вагіна О. *До питання про чисельність українських емігрантів у країнах Європи: 20-30-ті рр. ХХ ст* // Zaporizhzhia Historical Review, Т. 1, №. 20, 2006, с. 223-224.

³⁴ Плазова Т. *Українська політична еміграція у першій половині 20-х років ХХ ст* // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку, № 20, 2008, с. 119.

³⁵ Venken M., Goddeeris I. *Nationalisation of identities: Ukrainians in Belgium, 1920–1950* // Journal of Ukrainian Studies, Vol. 31, №. 1-2, 2006, p. 89.

– на поч. ХХ ст., а в 20-тих рр. ХХ ст. Тобто, в час, коли політико-економічне становище Бельгії, а точніше її продовольчо-промислова складова, відчувала брак робочої сили, втамовуючи його за посередництва іноземних працівників: поляків, німців, чехословаків та ін. Ніхто інший не підходив для праці, якою не хотіли займатися європейці так добре, як загнані в табори для ПО мігранти, чільне місце серед яких займали й українці. З очевидних причин українці не вважалися окремою національно-етнічною спільнотою, а тому й офіційно їх приналежність кваліфікувалася за принципом підданства. Рівно так само в сучасній історичній науці єдиним джерелом до розуміння того, хто не/міг бути українцем служить край походження та до якої країни він нині належить. Станом на зараз, найточніша цифра – це 900-от вихідців з Галичини та Підкарпатської Русі, які проживали на території Бельгії впродовж міжвоєнного періоду ³⁶. Більшість із них складала наймані робітники, що задіювалися в роботі на вугільних шахтах. Другою групою були згадані вище політичні іммігранти, які на відміну від працівників осідали у великих містах. Їх точна кількість досі залишається невідомою. Третя група – близько 200-от послушників у монастирях Сестер милосердя Святого Вінсента де Поля, які опинилися за сприяння бельгійського ордену Редемптористів та їх співпраці із митрополитом УГКЦ Андреем Шептицьким. Четверта група – 78-ім студентів, які за обміном навчалися в Католицькому університеті міста Лювен, потрапивши туди завдяки тим-же Редемптористам. Більшість із них, закінчивши своє навчання, покинули Бельгію до 1939 р.³⁷.

2.2 Географія розселення та соціально-демографічні характеристики

У 1913 р. мала місце подія, яка передуючи українському перебуванню в Бельгії, визначила траєкторію останнього. Дякуючи А. Шептицькому, в

---

³⁶ Venken M., Goddeeris I. *Nationalisation of identities...* p. 94.

Когут. М. *Відомості про українців у Бельгії*. Український соціологічний інститут в Нью Йорку, Лювен: 1989, с. 14.

³⁷ *Ibid.* pp. 91-93.

Галичині постала гілка-згромадження бельгійських Редемптористів. Їхня присутність на теренах Західної України не обмежувалася поширенням католицької віри, але їх місіонерській діяльності передувало вивчення української мови, історії української Церкви та візантійського обряду загалом. Окрім того, після початку Першої світової 200-ті монахинь вищенаведеного скупчення долучилися до масиву українських емігрантів в Бельгії³⁸. В тій же мірі, що й за еміграцію українського духівництва, Редемптористи були відповідальні за виїзд із України “*довоєнного*” студентства. Католицьке духівництво організувало програму обміну в межах Католицького Університету Лювена. Цим воно уможливило отримання вищої освіти в Бельгії 78-мома молодими українськими чоловіками. Незважаючи на те, що до 1939 р. більшість із них повернулися на територію Галичини, історія українського студентства в Бельгії на цьому не завершилася³⁹.

Важливість “*церковного фактору*” в тематиці українства в Бельгії підкреслюється тим фактом, що після провалу Української Народної Республіки українці були офіційно поєднані із Бельгією лише на рівні інституції Церкви. У 1925 р. Шептицький прибув в Бельгію за запрошення бельгійського примаса Мерсіє. Ці відвідини знайшли відображення у бельгійській пресі та в вилилися у подальше листування між Митрополитом та Кардиналом. У той же час приналежність до греко-католицизму була одним із небагатьох групуючих факторів для вихідців із України. Впродовж міжвоєнного періоду на бельгійських теренах існувала добре-організована греко-католицька громада, до якої входили близько 600-от осіб⁴⁰. Єдиною групою, що не завдячувала Церкві своїм перебуванням в Бельгії були вихідці із Карпатської України, що змінили місце проживання заради заробітку. Хоча “*перша*” хвиля імміграції українських робітників в Бельгію припала на 30-ті

---

³⁸ Когут. М. *Відомості про українців у Бельгії*. Український соціологічний інститут в Нью Йорку, Лювен: 1989, с. 10-14.

³⁹ Venken M., Goddeeris I. *Nationalisation of identities: Ukrainians in Belgium, 1920–1950* // Journal of Ukrainian Studies, Vol. 31, №. 1-2, 2006, p. 93.

⁴⁰ Там само, с. 10-11.

рр., їхня точна кількість була обрахована лише після Другої світової та склала близько 500-от осіб. На жаль, українські працівники не надто долучалися до культурного життя та почасти існували відокремлено від релігіє-центричної частини емігранства⁴¹.

Всупереч тому, що дані стосовно кількості колишніх остарбайтерок в Бельгії після 1954 р. радикально розходяться, вказуючи на число від 1 тис. до 4 тис. осіб⁴², за своєю величиною ця група українських іммігрантів все одно перевершує більшість інших⁴³. Колишні остарбайтерки не були єдиною “*новою*” групою українців в Бельгії. Наприклад, поразка Німеччини спричинила черговий приплив українців, які під час війни були задіяні у примусовій роботі в Третньому Рейху, а пізніше стали офіційними робітниками. Незважаючи на те, що в Бельгії вони нарешті отримали можливість працювати легально, їх перспективи були не надто оптимістичними, адже, основною опцією для них була робота на вугільних шахтах. Загальна кількість переміщених українців складала приблизно 10 тис. осіб. У зв’язку із браком можливостей до розвитку, лише 4 тис. із вищеподаного числа осіб залишилися в Бельгії, а решта – покинули країну на користь заокеанських США та Канади⁴⁴. Однак, не всіх із тих, хто обрав Бельгію очікувала лише фізична праця, адже, частина із тих, хто залишився змогли вступити у бельгійські виші, склавши тим самим нову генерацію українських студентів⁴⁵. Інші ж, торували свій шлях у бельгійську вищу освіту ще від часу життя в таборах⁴⁶.

---

⁴¹ Коваль О. ред. *Ювілейний альманах 1945-2005 Українського Допомогового Комітету й організованого українського громадського життя у Бельгії*. Товариство Українців у Бельгії, Брюссель – Київ – Львів: 2009, с. 12.

⁴² Venken M. *Straddling the Iron Curtain? Immigrants, Immigrant Organisations, War Memories*. Peter Lang, Berlin: 2011, р. 93.

⁴³ Когут. М. *Відомості про українців у Бельгії*. Український соціологічний інститут в Нью Йорку, Лювен: 1989, с. 14.

Venken M., Goddeeris I. *Nationalisation of identities: Ukrainians in Belgium, 1920–1950* // *Journal of Ukrainian Studies*, Vol. 31, №. 1-2, 2006, р. 98.

⁴⁴ Когут. М. *Відомості про українців у Бельгії*. Український соціологічний інститут в Нью Йорку, Лювен: 1989, с. 15.

⁴⁵ Татарський З. ред. *Лювен 1930-1985*. Товариство колишніх українських студентів Лювенського католицького університету, Торонто: 2001, с. 92.

⁴⁶ Левицький М. інтерв'ю від 04.12.22

Переважна більшість із вищезгаданих груп українців в Бельгії не були рівномірно розпорошені по території Бельгії, а осідали в тих чи інших регіонах в залежності від видів діяльності. Затим, що українські робітники були, в основному, задіяні у вуглевидобувній галузі, вони осідали в індустріальних округах, як-от: Буа-де-Люці, що на Півдні Бельгії. Їм на противагу, студенти, логічно, проживали у містах, в яких знаходилися найбільші бельгійські університети: Лювені та Льєжі. Найбільшими “змішаними” осередками українців в Бельгії були: місто Брюссель, провінція Льєж, провінція Лімбург та місто Шарлеруа із його околицями⁴⁷. Відтак, більшість із українських робітників, студентів, політичних мігрантів проживали в центральній та південній, південно-східній частинах Бельгії. Супротивно цьому, колишні оstarбайтери не проживали в конкретних регіонах принаймні тому, що не залежали від специфіки міст та округів, але від своїх чоловіків, які походили зі всіх куточків Бельгії. Звісно, їх кількість різнилася від регіону до регіону, але жодної закономірності у відмінностях між провінціями не було. Колишні оstarбайтерки жили в Брюсселі, Антверпені, Льєжі, Генті, тобто, практично у кожному закутку Бельгії⁴⁸. Наприкінці 1988 р. Микола Когут провів облік числа українців в Бельгії. Згідно його даних, сукупно в Бельгії проживало 2 тис. 332 українців.

2.3 Досвід імміграції: чоловіки

Якщо не брати до уваги невелику групу монахинь, які впродовж міжвоєнного періоду вступали у бельгійські монаші згромадження, переважаючи більшість із тих, хто прибував в Бельгію до 1945 р. були чоловічої статі. У зв'язку із масовою міграцією колишніх оstarбайтерок, спровокованою програшем Третього Рейху, дана тенденція зазнала зміни. Всупереч цьому, половину “післявоєнних” мігрантів все одно складали

---

⁴⁷ Когут. М. *Відомості про українців у Бельгії...*

⁴⁸ Venken M. *Straddling the Iron Curtain? Immigrants, Immigrant Organisations, War Memories...* p. 93.

чоловіки. Першими масово-переселеними були військовополонені, захоплені нацистами в перші роки війни. Спочатку їх зосереджували у великих пересильних таборах, а потім розподіляли між меншими трудовими таборами в Німеччині та на окупованих німцями територіях. В подальшому їх задіювали у сільському господарстві, промисловості, будівництві доріг та інших громадських роботах. До Німеччини було перевезено близько 540 тис. полонених польської кампанії, серед яких були поляки, українці, білоруси та литовці⁴⁹. Важливо зазначити, що військовополонені були далеко не єдиною категорією чоловіків, чий досвід еміграції характеризувався перебуванням у Німеччині.

У післявоєнний час в Німеччині опинялися не лише ті, кого туди депортували без права вибору, але й ті хто свідомо обирав її на протигагу “владі комунізму”. Міграційна хвиля, яка мала місце впродовж Другої світової війни та після її закінчення, зазвичай описувалася як політично-вмотивована, адже, далеко не останньою причиною її підсилення був контрнаступ радянської армії. Велику частину тодішніх українських біженців складали особи, які, будучи безпосередньо причетними до саботажу комуністичної системи, бажали врятуватися від неї втечею. Наприклад Михайло Димид стверджував, що його батько, який покинув Україну у 1943 р., боявся приходу СРСР на Західно-українські терени, бо “[...] *знав чим пахне советська окупація*”⁵⁰. Цікаво, але навіть остарбайтери, які опинялися в Німеччині не зі своєї волі, не мали бажання повертатися на Батьківщину згідно тієї ж причини⁵¹. Також це можна зрозуміти із соціального складу груп людей, що опинялися у таборах для переміщених осіб. Вони утворювали різноманітні групи, до яких входили: політичні опоненти радянської влади, біженці та вояки УПА, колишні каторжні робітники та остарбайтери, військовополонені, а також представники “старого” українського емігранства. Всупереч своїй

---

⁴⁹ Isajiw W., Boshyk Y., Senkus R. *The refugee experience: Ukrainian displaced persons after World War II*. Canadian Institute of Ukrainian Studies, Edmonton: 1992, xv p.

⁵⁰ Димид М. інтерв'ю від 12.12.2022.

⁵¹ Карпа М. та Галабурда М. інтерв'ю 15.12.22

різношерстості, ці групи не були репрезентативними у стосунку до українського суспільства, головним чином, через непропорційне представництво різних регіонів. Західні українці з колишніх польських територій становили 2/3 всього повоєнного емігранства. Це відображено у нереалістично-великій кількості прихильників бандерівського крила ОУН та прихожан Греко-Католицької Церкви серед ПО⁵². Дві третини українських поселень у Німеччині знаходилися в американській окупаційній зоні – у Баварії, невелика частина — у британській окупаційній зоні на північному заході Німеччини, і лише найменша група — у французькій окупаційній зоні. До 1948 р. кількість емігрантів зменшилася з кількох мільйонів до близько 300 000, яким вдалося уникнути насильницької репатріації⁵³.

Стосовно політичної атмосфери у таборах, то їй був властивий крайній націоналізм. Без сумніву, не всі із ПО мали про-націоналістичні погляди, але саме націоналісти були найактивнішими серед таборовців. Прибічниками ОУН(б) було взято керівництво над основними представницькими позиціями. Вони були переконані, що володіють ексклюзивними правами на керування таборовими громадами. Однак, їхні інтереси зовсім не були віддзеркаленням інтересів решти, яка в першу чергу, була зацікавлена у якнайшвидшій еміграції з Німеччини. Незаперечно, що, будучи відданими та динамічними людьми, представники ОУН(б) були найбільш ініціативною категорією українців у емігрантських громадах, але інколи їхня діяльність приводила до надмірної політизації суспільного життя. Часто бувало, що прагнучи перемоги на таборових виборах або у будь-яких інших політичних перегонах верхівка докладалася зовсім не до укріплення громади, а до посилення в ній розбрату⁵⁴.

Як вже вдалося з'ясувати, середовищу в таборах для ПО був характерний про-націоналістичний дух. З одного боку, це було продиктовано великою

---

⁵² Тут і далі: ПО – переміщені особи.

⁵³ Kobchenko K. *Ukrainian emigration to Germany after WWII. Formation and Self Representation of a Transnational Community (1945–1991)* // *Euxēinos*, Vol. 10, № 30, 2020, 73 p.

⁵⁴ Isajiw W., Boshyk Y., Senkus R. *The refugee experience: Ukrainian displaced persons after World War II...* 100 p.

концентрацією політичних мігрантів серед ув'язнених, а з іншого – їх гендерною приналежністю. Згідно переконань Джан Найджел, ідея гегемонії національної ідеології завжди була туго переплетена із гегемонією маскулінності. Маскуліність – центральний елемент всіх націоналістичних рухів. Більше того, політика, заснована на націоналізмі – це основне місце для реалізації ідеалу маскулінності. Причина цьому – ієрархія, яка закріплена за ідеєю національної держави. На її вищих щаблях перебувають чоловіки, маючи тим самим право регулювати правове становище жінок на свою користь. Іншими словами, в основу концепту національної держави, якої так прагнули чоловіки-лідери таборів для ПО лежало тверде переконання у зобов'язаності жінок до субординації⁵⁵.

На противагу ідеалістичним уявленням чоловіків про те яким чином мала бути влаштована гендерна ієрархія в таборах, вона не завжди виявлялася такою, якою їм би хотілося. Незважаючи на те, що жінки досі були відповідальні за нормативні гендерні обов'язки, суворі таборові умови змушували чоловіків до незвичних для них активностей. Нестача базових для виживання речей, плакала в чоловіках винахідливість, розмиваючи тим самим межі між “чоловічим” та “жіночим”. Особливо ті чоловіки, які не були одружені мусіли оволодіти базовими навичками приготування та пошуку їжі. Однак, так чи інакше, але подібна практична деконструкція гендерних ролей мала лише тимчасовий характер, адже, як тільки життя чоловіків, жінок, сімей стабілізувалося, все поверталось на звичні місця⁵⁶.

Соціальна структура таборів для ПО, в яких суспільне життя визначалося про-націоналістично, патріархально-налаштованою чоловічою більшістю, знайшла своє продовження в українських іммігрантських групах, які в кін. 40 – на поч. 50-х рр. розпорошилися по всій Європі. Будучи країною, яка прийняла порівняно-велике число українців, Бельгія не була винятком. Сильні

---

⁵⁵ Nagel J. *Masculinity and nationalism: Gender and sexuality in the making of nations* // Ethnic and racial studies, Vol. 21, №. 2, 1998, 248-249 pp.

⁵⁶ Isajiw W., Boshyk Y., Senkus R. *The refugee experience: Ukrainian displaced persons after World War II...* 203 p.

ідеологічні переконання українських іммігрантів в подальшому втілювалися у різноманітних організаціях виразного націоналістичного характеру. Однак, більшість із тих, кому врешті-решт вийшло пробратися на Захід у легальному статусі, завершили свою подорож зовсім не в Франції, Бельгії або Великій Британії, а по той бік океану – в Канаді, США⁵⁷.

Життя в таборах, хоча здавалося вічністю для їх в'язнів, але, переважно, не тривало довго. Більшість із ПО не затримувалися в таборах надовго⁵⁸. Без сумніву, життя там не було приємним, тому люди намагалися знайти хоч-якісь шляхи виходу. Способи полишення таборів – відрізнятися, але в українських чоловіків, незалежно від їх сімейного статусу, вибору було небагато. У зв'язку із тим, що знання французької, німецької та інших європейських мов серед них було низьким, вони були приречені на виконання важкої фізичної роботи, непопулярної серед німців, французів, бельгійців та ін. Відчуваючи гостру нестачу робочої сили, роботодавці користалися із безвихідності ситуації східних європейців, яких у будь-який момент могли піддати репатріації, та пропонували їм працю. Альтернативним шляхом до “визволення” з таборових тенет та отримання шансу на краще життя було отримання освіти. Рівно так само як і з роботою, чоловіки не могли вступити в університет самостійно. Навчання потребувало матеріальних коштів, тому єдине, що чоловіки могли робити – це чекати на пропозицію фондування. Обмеженість простору для рішень, доступних українським чоловікам, виявлялася також у виборі країн, в які останні переїжджали. Точніше, його відсутність. У більшості випадків, чоловіки, які отримували пропозицію, могли лише відхилити її або прийняти. Тобто, в більшості випадків, посттаборова доля чоловіків була справою не / щасливої випадковості. Коли ж вони погоджувалися, починався їх довгий шлях інтеграції у європейські суспільства із супутніми їм нормами та правилами.

---

⁵⁷ Ibid, 103 p.

⁵⁸ Isajiw W., Boshyk Y., Senkus R. *The refugee experience: Ukrainian displaced persons after World War II...* 201 p

Люди, які перебували в німецьких таборах після Другої світової утворювали досить-таки гомогенні групи, кількісно серед яких переважали чоловіки. Окрім того, щасливці, які знаходили подальші виходи на Захід не надто відрізнялися між собою, а належали до специфічного “*туну*”. Причиною того, що роботу знаходили собі лише чоловіки була її своєрідність. Жінки не могли займатися працею у вугільних копальнях, а лише покладатися на своїх чоловіків. У випадку, коли жінки не були заміжніми, опцій, окрім заміжжя, не було. Прибуваючи в табори під протекцією чоловіків, жінки могли користати із сімейного статусу. У чоловіків все було навпаки, адже, будучи неодруженими, вони не були обтяжені відповідальністю за родину, дружину, дітей. Наприклад, таким чином Володимир Макар описував українців, яких він найчастіше зустрічав в Бельгії після 45 р.:

Скрізь зустрічався і знайомився із десятками та сотнями наших вуглекопів, які [...] побували на роботах в Німеччині, а тепер відбували дворічний контракт у бельгійських копальнях вугілля. Були це, здебільша, молоді юнаки, що вже мали за собою бурхливі роки важких переживань, пригод, переслідувань [...] Більшість із них самотні, жили в гуртожитках (“кантинах”), громадно⁵⁹

З іншого, боку, це зовсім не означає, що чоловікам не було вигідно одружуватися. Всі із тих, хто осідав в Бельгії або знаходили собі дружину на місці, або, принаймні, хотіли там її знайти. Різниця лише в тому, що вони чекали до моменту, коли зможуть собі цього “*дозволити*”. Ті ж, хто такі знаходили собі дружин до їхнього переїзду в Бельгію, знайомилися із ними випадково, в часі “*таборування*”⁶⁰.

2.4 Досвід імміграції: жінки

На противагу міграційному періоду, який тривав до початку Другої світової, наступний якісно від нього відрізнявся, бо більше не

---

⁵⁹ Коваль О. ред. *Ювілейний альманах 1945-2005 Українського Допомогового Комітету й організованого українського громадського життя в Бельгії*. Товариство Українців у Бельгії, Брюссель – Київ – Львів: 2009, с. 218.

⁶⁰ Левицький М. інтерв'ю від 04.12.22
Карпа М. та Галабурда М. інтерв'ю 15.12.22

характеризувався “добровільністю”. Все змінила окупація терен України німецькими військами разом із планами останніх на підконтрольне їм населення. На момент настання Другої світової війни Україна була однією із найбільших радянських республік, що передбачало велику кількість населення, а, отже – людських ресурсів. Серед інших її переваг: природній агропотенціал, багатство на паливно-енергетичні ресурси. Терени України мали особливе значення для німецького націоналізму, який, окрім того, щоб виконувати ідеологічні функції, мав у собі вагому частку прагматизму. Згідно первісної версії плану “*Ост*”, Україна мала стати звільненим від українців та інших етнічностей плацдармом для переселення на його територію німецьких колоністів. Однак, в ході бойових дій *Бліцкриг* перетворився у затяжну позиційну війну. Разом із цим трансформації зазнали плани на слов’янське населення, яке було набагато більш доцільно використати в якості ресурсу, аніж знищувати⁶¹. Подібні марення про пануванням на Сході виникли в Німеччині задовго до зародження німецького націоналізму. Ще у Середньовіччі зародилася ідея ексклюзивності германського етносу, яка знайшла своє відображення в концепції “*Драг нах Остен*” (з нім. “*Натиск на Схід*”). Похідною від почуття національної унікальності була певність у вищості над іншими народами, яка вже тоді вкорінилася у колективній свідомості німців. Користуючись перемінною популярністю впродовж XVIII та XIX ст., принцип “*Натиску на Схід*” в черговий раз відродився після поразки Німеччини у Першій світовій та супутнього йому наростання реваншистських настроїв серед населення. У 1939 р. він став одним із аргументів нападу на Польщу⁶².

Внаслідок свого географічного розташування, у 1942 р., коли піку зазнала німецька експансія, Україна була повністю окупована Третім Рейхом. Згідно тієї ж причини, вона перебувала під контролем Німеччини довше, аніж

---

⁶¹ Пастушенко Т. *Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942-1953)*. Інститут історії України НАН України, Київ: 2009, с. 37.

⁶² Левченко Ю. *Нацистська окупація України: плани та режим "нового порядку" (1941-1942 рр.)* // 2010, с. 281.

будь-які інші радянські республіки. За три довгих роки війни побут українського населення змінився до непізнаваності. Особливо від війни постраждало міське населення, яке напряду залежало від наявності робочих місць, електрики, постачання води та продуктів харчування. Прикладом тут може слугувати Київ, в якому після оборонної операції, восени 1941 р., були проблеми зі всім вищеперерахованим⁶³. Без перебільшення, люди перебували в пасивній боротьбі за власне виживання. В такій ситуації допомогти їм могли лише матеріальні ресурси. Особливу роль у позитивній репрезентації Третього Рейху грали його солдати, а точніше – зовнішні атрибути матеріального благополуччя, які вони демонстрували⁶⁴. Це важливо, принаймні тому, що у великої частини очевидців закарбовувався в пам'яті вигляд солдатів Вермахту. Банальності побуту на зразок “білої сорочки”, “шоколаду” не вписувалися у картину воєнного часу, яку досвідчували українці та, що важливіше, виступаючи для останніх свідченням добробуту, високого походження тих, кому подібні предмети належали:

Німецькі солдати були високі, тонкі, у білих сорочках із позакочуваними рукавами. Люди їм виносили молока. Хто знав німецьку, говорив із ними⁶⁵[ред. та] [ред. німецькі солдати] Давали нам шоколадки. Для нас то була рідкість. Шоколадом пригощав сільських дітей хіба священик на Йордан, коли хати кропив⁶⁶

Перші із спроб залучення населення до роботи в Німеччині носили добровільний характер. Більше того, статус та праця в ролі “*остарбайтера*” позиціонувалася як винагорода. У зв'язку із нестачею бажаних до якої додавався брак успіхів на полі бою, німецька окупаційна влада була змушена змінити методи вербування. Підхід спонукання був замінений банальним примусом, який в багатьох випадках уподібнювався депортації⁶⁷. Незважаючи на те, що депортовані не хотіли покидати свої домівки, вони все ж сподівалися на кращі умови життя за ті, що були у них на Батьківщині. Найчастіше, їх надії

---

⁶³ Пастушенко Т. *Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942-1953)*...с. 47.

⁶⁴ принаймні впродовж першого часу

⁶⁵ Гавришко М. *Долаючи тишу. Жіночі історії війни*. Клуб сімейного дозвілля, Харків: 2018, с. 21.

Врублевська Р.. інтерв'ю від 13.12.2022.

⁶⁶ Там само, с. 29.

⁶⁷ Пастушенко Т. *Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942-1953)*...с. 44.

не виправдовувалися. Іншою причиною до відсутності спротиву, зокрема з боку жінок, були сподівання на нові можливості, що виходили за межі нормативних у традиційних українських сім'ях:

[...] спочатку вона думала, що буде їй [ред. матері] краще. Вдома – біда страшна, каже, взими одна пара чобіт на цілу родину [...] і в той час так було, що брати мали право щось вчитися, щось робити, а дівчина: “До школи? Нашо тобі? Йди корови пасти”⁶⁸

За підрахунками, зробленими між 1945 і 1948 рр. Радянським Союзом, понад 2 млн. людей з території УРСР було вивезено на роботу до Німеччини⁶⁹, 1,7 млн. з яких мали статус “остарбайтерів”⁷⁰.

Саме переселення не становило великої труднощі в порівнянні із становищем, якому остарбайтери опинялися по прибуттю. На відміну від інших іноземних працівників, українцям було відмовлено у національності, адже, за замовчуванням вони отримували статус “остарбайтерів”, тобто, “радянських робітників”⁷¹. Таким чином, будучи найбільш упослідженими, українці становили найбільшу групу в сукупності тих, хто був втягнутий до праці на території Німеччини⁷². Лише в кінці 1944 р. мітки “Ост”, які вони носили на собі, було дозволено змінювати на позначки національної спільноти, до якої вони належали⁷³. Подібна обмеженість стосувалася й інших прав “остарбайтерів”, адже, їм заборонялося відвідувати культові будівлі, а їх винагорода за працю становила приблизно 50% від заробітної плати німецьких робітників. Більше того, з тієї суми додатково вираховувалася кошти, які господарі витрачали на їх утримання⁷⁴, яке теж не було найкращим. Раціон харчування “остарбайтерів” був досить скупим, а спроби його самостійного покращення піддавалися покаранню⁷⁵.

---

⁶⁸ М. Карпа та М. Галабурда інтерв'ю від 15.12.22

⁶⁹ Там само, с. 206.

⁷⁰ Т. Пастушенко, Т. Першина. *Остарбайтери* // Україна в міжнародних відносинах, № 3. Київ: 2012. Електронний ресурс [Режим доступу]: <https://cutt.ly/qCEiN5J>.

⁷¹ Пастушенко Т. *Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942-1953)*...с. 7.

⁷² Grinchenko G. *Forced Labour in Nazi Germany in the Interviews of Former Child Ostarbeiters* // *Reclaiming the Personal: Oral History in Post-socialist Europe* / Toronto: University of Toronto Press, 2015, p. 178.

⁷³ Т. Пастушенко, Т. Першина. *Остарбайтери*... Електронний ресурс [Режим доступу]: <https://cutt.ly/qCEiN5J>.

⁷⁴ Там само.

⁷⁵ Пастушенко Т. *Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942-1953)*...с. 121.

Незважаючи на те, що офіційно як жінки, так і чоловіки, будучи остарбайтерами, володіли однаковим статусом, існувала вагома різниця між їхніми досвідами. Оскільки низьке положення в суспільстві було спільним для обох, насилля також становило спільний знаменник для обох. Наприклад, батько М. Димида згадував про те, що, коли він поранив палець, “опікуни” не мали наміру лікувати його допоки не дійшло до необхідності ампутації⁷⁶. Навіть без додаткових підстав, остарбайтери зазнавали постійного приниження на побутовому рівні:

[ред. господарі] то були правдиві nazis [ред. з англ. “нацисти”] [...] Дуже мало годували і то було: “Los an die Arbeit! Los an die Arbeit!” [ред. з нім. “Вперед до роботи!”] [...] Дуже паскудно поводитися⁷⁷

Втім, існувала різниця у самому характері цього насильства. Хоча емоційного та фізичного насильства в різних мірах зазнавали представники обох статей, тиск сексуального характеру набагато частіше застосовувався до жінок.

Перебуваючи у вразливій позиції, остарбайтерки були доступною мішенню до сексуальних домагань. Звісно, позиціонування випадків вагітності остарбайтерок як наслідків згвалтувань, примусу не було в інтересах німецьких органах влади. Звідси походило трактування вагітності як виключно проблеми самих остарбайтерок. Нацистський режим хотів уберегти німецьку кров від будь-якого чужорідного впливу, тому інтимні зносини німців з жінками-остарбайтерками каралися смертю. Навесні 1943 р. вагітностей серед робітниць було настільки багато, що німецька влада сприймала це не інакше як катастрофу. Дещо згодом був виданий указ, який дозволяв остарбайтеркам робити аборти. Окрім того, була запущена програма стерилізації. Все було настільки погано, що для потреб вагітних жінок доводилося виділяти окремі лікарні, а пізніше й дитячі будинки, де діти “брудної крові” жили окремо від своїх батьків. Ближче до кінця Другої світової, будь-яке бажання нацистського режиму хоч-якось дбати про етнос, який на початках не вважався гідним

---

⁷⁶ Димид М. інтерв'ю від 12.12.2022.

⁷⁷ М. Карпа та М. Галабурда інтерв'ю від 15.12.22

існування, зовсім відпало. В той же час серед остарбайтерок почастишали випадки недобровільних абортів, а вбивства господарями-німцями залежних від них вагітних жінок та їх дітей стали звичним явищем⁷⁸.

Коли врешті війна добігла кінця, стали видимими проблеми, які вона з собою принесла. Однією із таких “проблем” була величезна кількість людей, які були змушені залишити свій дім внаслідок війни або з метою уникнення її негативних наслідків. Беручи собі за ціль встановлення повоєнного ладу, у лютому 1945, лідери СРСР, США та Великої Британії зібралися за круглим столом, щоб підписати Ялтинську мирну угоду. Окрім поділу Німеччини та встановлення нових кордонів Польщі, угода зостановлювала необхідність репатріації. На початках проведення репатріації, вона проходила без особливого опору, оскільки ті, хто хотів поїхати, полишили Європу без зайвих вагань. Згодом стало очевидно, що далеко не всі хотіли повертатися на “батьківщину”. Бажаючи уникнути репатріації, люди брали чужі імена або тікали, після чого опинялися в таборах для ПО. Для чоловіків класичними були випадки, коли їх подальший шлях визначався перебуванням в німецьких таборах та отриманими в них можливостями. Іншими словами, для чоловіків, які не бажали повертатися додому не було способів оминати табори для ПО. На противагу чоловікам, жінкам була доступна “простіша” тактика, яка дозволяла їм торувати пряму дорогу на Захід, а саме – вступити в шлюб з іноземцем.

На відміну від інших країн, в Бельгії діяв принцип “єдності громадянства в сім'ї”, що передбачав отримання дружиною громадянства свого чоловіка у випадку їх одруження. Важливо зазначити, що цей закон поширювався на змішані шлюби незалежно від національної приналежності людей, що бажали в нього вступити. Іншими словами, навіть, у шлюбі іноземця та бельгійки саме остання була тою, хто переймав громадянство. Та ж причина одночасно

---

⁷⁸ Venken M. *Straddling the Iron Curtain? Immigrants, Immigrant Organisations, War Memories*. Peter Lang, Berlin: 2011, с. 45.

пояснює унікальність Бельгії в порівняно-великій кількості колишніх остарбайтерів, яких вона до себе прийняла, та те чому практично всі із них були жінками⁷⁹. Як остарбайтерки, так і їх чоловіки-бельгійці мали схожі підстави до прибуття та перебування в Німеччині. Під час Другої світової війни останніх депортовували для роботи в німецькій промисловості. Всупереч тому, що де-юре бельгійці перебували в статусі найнятих працівників, на них поширювалися правила, які позбавляли їх вибору роду праці та вибору місця проживання. Окрім того, їхня зарплатня не була встановленою або стабільною. Так само як і праця остарбайтерок, праця бельгійців належала державі, роботодавцю чи “опікуну”. Спершу німці робили відносні успіхи у вербуванні бельгійців, вербуючи останніх вагомими економічними стимулами. Так само як і у випадку окупованої СРСР та “східних робітників”, “добровільна” фаза переселення бельгійців тривала з 1940 по 1942 р. Згодом, у 1942 році, характер німецьких переселень змінився, ставши примусовим⁸⁰.

Отож, Бельгія була країною, яка приймала українських іммігрантів ще до початку Першої світової, однак, найбільше її “приятність” оприявилася після 1945 р. Мотивацією до подібної гостинності була сукупність як зовнішніх, так і внутрішніх причин. На відміну від українських чоловіків, які прибували в Бельгію внаслідок підписання контракту на роботу, жінки могли потрапити в неї лише за посередництва шлюбу. Маючи прив’язку до роду діяльності, чоловіки селилися у вугільних районах. Супротивно їм, жінки не керувалися якимось конкретними принципами, бо вибір їх місця проживання визначався походженням або типом зайнятості їх партнерів.

---

⁷⁹ Venken M. *Van onzichtbaar naar zichtbaar: van communistes tot slachtoffers en baboesjka's. Gewezen Ostarbeiterinnen in België* // *Historica - Vereniging voor Vrouwengeschiedenis*, Vol. 3, 2010, p. 15.

⁸⁰ Watts D. “Just like free laborers, but under police supervision”: *German forced labor policy in Belgium, 1916–1917 and 1942–1944*. Brandeis University, 2002, p. 2-5.

РОДІЛ ІІІ. Інтеграція

3.1 Моделі інтеграції

Перша “післявоєнна хвиля” прибуття українських іммігрантів в Бельгію припала на 1947 р. Процедура переїзду та її складність у великій мірі залежала від сімейного стану іммігрантів та їх гендерної приналежності. На відміну від чоловіків, жінки не мали змоги займатися єдино-доступною вугільнодобувною працею. Як наслідок, самотні жінки не були спроможні просунути далі на Захід або, принаймні, отримати ширший набір прав там, де вони вже перебували – в Німеччині. Ухвалення Ялтинської угоди було для них практично вироком, адже, в них не було жодної соломинки, за яку можна було вхопитися, щоб уникнути репатріації. Всі радянські громадяни, які залишили країну внаслідок бойових дій, мали бути репатрійовані. Заміжні жінки вважали свій сімейний статус достатньою підставою для того, щоб залишитися на Заході, але, на жаль, він не завжди міг захистити їх. Натомість, всіх без виключення незаміжніх жінок відбирали для центрів подальшої репатріації⁸¹. Ситуація для самотніх, працездатних чоловіків була кардинально протилежною, адже, як вже згадувалося раніше, у випадках, коли останні отримували пропозицію роботи або навчання, в них не було жодних обставин, що могли б їх стримувати. Ті ж жінки, які були заміжніми та / або мали дітей могли покладатися на своїх чоловіків. Однак, навіть заміжні не могли покидати табори як тільки з’являлася можливість. Звично було, коли чоловіки їхали самостійно із ціллю попереднього пошуку та облаштування житла для своїх родин. В той же час, очікуючи на обіцяне повернення чоловіків та спільний переїзд, жінки залишалися в таборах для ПО⁸².

Складність становища жінок полягала також тому, що процес інтеграції настигав їх значно пізніше за чоловіків. З одного боку – це можна було б вважати перевагою, адже, не їм випадала роль “першопроходців”, але з іншого – потреби

---

⁸¹ Венкен М. *Як спів може надати сенсу воєнному досвіду. Остарбайтерки в Бельгії повоєнного періоду* // Україна модерна, 2015, с 2.

⁸² М. Карпа та М. Галабурда інтерв’ю 15.12.22

задоволення базових потреб сім'ї та виховання дітей не зникали після полишення табору, надалі залишаючись на жіночих раменах. Як не дивно, але незважаючи на попереднє проживання чоловіків у місця планованого переїзду, їх жінки майже не володіли інформацією про те, куди вони прямували, а, отже, і як до цього слід було готуватися. Оскільки, табори для ПО являли собою відрізані від решти суспільства соціально-гомогенні простори, вони утворювали вакууми, підходящі для поширення чуток про “зовнішній світ”. Помилково було б припускати, що жінки не мали жодного уявлення куди їхали, але їхні знання базувалися на непідтвердженій інформації, почерпнутій у внутрішньотаборовому середовищі. Матір Марійки Карпи згадувала, що якимось довідавшись про відсутність їжі в Бельгії, під час переїзду туди, вона стратегічно взяла із собою величезний мішок цибулі⁸³.

Незважаючи на те, що переїзд обертався оптимістичніше, ніж жінки того очікували, більшість труднощів були попереду, адже, на них чекав довгий процес інтеграції – включення в суспільство. До структурних можливостей інтеграції входили: базовий набір прав, доступ до ринку праці та освітніх інституцій⁸⁴. Зі свого боку, іммігранти могли скористатися із них лише за посередництва вивчення місцевої мови. У випадку Бельгії це були: французька та / або нідерландська. Затим, що обов'язки жінок та чоловіків були ґрунтовно різними, сфери їхнього впливу та діяльності теж відрізнялися. Жінки відповідали за функціонування родини всередині дому, а чоловіки – за взаємодію останньої зі світом ззовні. Перебування “*на чужині*” не мало сильного впливу на жінок, як на чоловіків, адже, перші були замкнені всередині сімейного простору, який був цілковито україномовним. Як наслідок, міра потреби в інтеграції різнилася в залежності від гендерної приналежності. Однак, жінки не були цілковито позбавлені необхідності взаємодії із екстерним оточенням. Будучи змушеними вирішувати справи, пов'язані із дітьми, вони контактували із владними та

---

⁸³ Там само.

⁸⁴ Schneider J., Crul M. *New insights into assimilation and integration theory: Introduction to the special issue // Ethnic and Racial Studies*, Vol. 33, №. 7, p. 1145.

освітніми структурами. Зрозуміло, що на початках їх проживання в Бельгії, їм це не давалося легко. За таких обставин, навіть, необхідність виготовлення документів перетворювалася на випробування, в якому могли допомогти лише досвідченіші іммігранти зі спільною мовою порозуміння⁸⁵.

Не останню роль в офіційній процедурі інтеграції грала її бюрократична складова. Для чоловіків, які були колишніми таборовцями було достатньо отримати дозвіл на роботу. Останній тягнув за собою й інші прерогативи, наприклад, право на проживання. Натомість, їх жінки та діти, які прибували згодом не були зобов'язані до оформлення жодних із документів, які б вказували на їх національну приналежність. Виходячи із прагматичності, чоловіки брали бельгійське громадянство. Згідно бельгійського законодавства, діти перебирали бельгійське громадянство від батька, без огляду на громадянство матері та місце народження. Ще одним практичним стимулом була можливість подорожувати Європою без віз. Додаючи до цього, відсутність потреби як до працевлаштування, так і взаємодії із “зовнішнім світом”, жінки були вільнішими у виборі громадянства від своїх чоловіків. Відтак, окремі жінки просто вирішували не перебирати статус громадян Бельгії. Міркуючи ідеологічними категоріями, жінки-іммігрантки вважали себе українками. З цієї точки зору, супровідний до бельгійського громадянства запис у паспорті про їх походження з території СРСР сприймався не менше, аніж приниження. Незважаючи на відмову від насадження приналежності зверху, брак окремих прав, яких надавало громадянство, змушував їх йти на поступки. В той же час, коли деякі із українських повоєнних іммігранток разом із народженими в Бельгії дітьми володіли офіційним статусом біженців, аж до 60-70 рр. XX ст.⁸⁶, інші ж залишалися апатридами впродовж всього свого життя⁸⁷.

Основною ціллю інтеграції було розробити політику, спрямовану на подолання нерівності між етнічними меншинами та домінуючою етнічною

---

⁸⁵ Карпа М. та Галабурда М. інтерв'ю від 15.12.22

⁸⁶ Там само.

⁸⁷ Левицький М. інтерв'ю від 04.12.22

більшістю. З цієї перспективи, в інтеграцію були втягнуті не лише влада та етнічна меншість, але й національна більшість. Ставлення до іммігрантів стимулювало або послаблювало не тільки їх бажання інтегруватися, але й залишатися в країні загалом. Існувала причина на те, чому Бельгія була таким-собі пересадочним пунктом Європи для подальших переселень за океан. В порівнянні із західними країнами материка, Бельгія була достатньо толерантною до енічних меншостей, що в ній проживали⁸⁸. Однак, міра її толерантності не завжди була достатньою, щоб переконати залишитися тих, хто планував продовжити життя в Америці. Ставлення до іммігрантів, зокрема українців, найкраще виявлялося не у глобальній політичній програмі, а у побутових аспектах життя:

[ред. тато] сидів в почиальні [ред. лікарні] і там ще один чоловік сидів. Лікар виходить і кличе до себе того бельгійця, а бельгійець каже: "Той чоловік був переді мною", а лікар подивився: "Хай чекає, то – чужинець"⁸⁹

Незважаючи на подекуди негативне ставлення з боку бельгійців, не всі із українських іммігрантів відчували його на собі. Міра поваги в стосунку до іммігрантів визначалася набутим ними соціальним капіталом. Він, в свою чергу, поповнювався спробами уподібнитися бельгійській частині населення: наявністю та якістю освіти, родом зайнятості, володіння французькою / нідерландською мовою та ін. Як доказ, бельгійці не заперечували віддавати за своїх дочок за тих українських іммігрантів, які намагалися не лише інтегруватися, але й підвищити свою "*соціальну вартість*" шляхом здобуття вищої освіти⁹⁰. Супротивно цьому, навіть українські студенти часто зазнавали відмов як тільки батьки-бельгійці дізнавалися про зустрічі своїх доньок із українцями. Микола Когут згадував про розірвання стосунків із двома бельгійськими дівчатами. В обох випадках відносини припинилися внаслідок несхвалення обранця батьками⁹¹.

---

⁸⁸ Левицький М. інтерв'ю від 04.12.22

⁸⁹ Карпа М. та Галабурда М. інтерв'ю від 15.12.22

⁹⁰ Когут П. інтерв'ю від 24.09.22

⁹¹ Когут. М. *Дорогами чужини*. Лілея, Київ: 2007, с. 136.

Окрему частину української імміграції становили студенти. Їхній шлях в Бельгію не був особливим, адже, як і в решти, він пролягав через Німеччину та табори для ПО. Інтеграція для них відбувалася у значно більш спрощений спосіб, аніж для інших категорій іммігрантів. Причиною тому був, найперше, статус, яким володіли здобувачі вищої освіти в Бельгії. По-друге, їх рід діяльності потурав вивченню ними французької / нідерландської мови, яке сприяло кращому ставленню з боку бельгійців. Що стосується жіночої частки українського повоєнного студентства, то чисельною вона не була. Незважаючи на досвід життя в таборах для ПО, який визначався розмивання гендерних рамок та характером самотнього, студентського життя, чоловіки-студенти не збиралися позбуватися класичних уявлень про гендерно-зумовлені обов'язки. Доказом цьому можуть слугувати спогади студентів Лювенського університету. Вони згадували, що незважаючи на рівний статус жінок-студентів та чоловіків-студентів, перші все одно вважалася відповідальними за нормативні жіночі повинності. В першому ж часі життя українських студентів в Лювенському гуртожитку: *“Кухонною працею і порядками займалися дві дівчини з Галичини”*⁹². Однак, вкотре слід підкреслити що це свідчило зовсім не про відсутність рівності. З точністю до навпаки, йшлося лише про її ступінь. Супротивно позірному паритету між українськими студентами та студентками, можливості до користання у них були різними.

Супротивно студентам, робітникам та їх сім'ї не мали особливої мотивації до вивчення мови. Згідно свідчень дітей представників робочих професій, їхні батьки-іммігранти так і ніколи не були здатні вивчити належним чином жодну із державних мов⁹³. Так само як і у випадку жінок та чоловіків, причина даної відмінності полягала у потребі, а точніше – її відсутності. Обабіч замкненості в домі, жінки робітників досвідчували життя в районах, які їхні діти пізніше звали не інакше, аніж *“гетто”*⁹⁴. Мало того, що українські одружені жінки були

---

⁹²Татарський З. ред. *Лювен 1930-1985*. Товариство колишніх українських студентів Лювенського католицького університету, Торонто: 2001, с. 92.

⁹³ Карпа М. та Галабурда М. інтерв'ю від 15.12.22

⁹⁴ Там само.

огорожені від широкого загалу іммігрантським статусом, їх відсепарованість підсилювалася специфікою їх гендерної ролі та своєрідністю місць, серед яких вони проживали. Дана логіка інтеграції стосувалася лише жінок, які або, будучи студентками, підтримували зв'язки із українською спільнотою в Бельгії, або перебували у шлюбі із українськими чоловіками. Будучи спорідненими шлюбом із бельгійськими чоловіками, жінки користувалися зовсім іншими стратегіями “пристосування”.

Незважаючи на порівняну простоту процедури прибуття в Бельгію для українських іммігранток за укладання шлюбу з її громадянами, супровідна їй бюрократична тяганина містила в собі певні труднощі. Найперше, колишні “східні робітниці” мали пройти допит. Право на проживання надавалося лише тим жінкам, які володіли німецьким свідоцтвом про шлюб, тобто, уклали його ще в часі перебування в Німеччині, та чий чоловік не підозрювався у співпраці з ворогом. Дозвіл на життя в Бельгії та супутня йому документація могла бути отримана партнерами-бельгійцями в місцевих органах влади. У зв'язку із невідповідністю радянського та бельгійського законодавств, остарбайтерки опинялися у юридичному лімінальному просторі. В СРСР діяла норма про рівноправність чоловіків і жінок, тому жінки не мали права перебирати громадянство чоловіка в міжнаціональних шлюбах. Звідси, радянська влада не визнавала бельгійського громадянства остарбайтерок, які були одружені з іноземцями. Бельгійське законодавство, навпаки, за замовчуванням закріплювало громадянство чоловіків за їх дружинами. Таким чином, до колишніх “радянських громадян” застосовувалися ті самі закони, що й до етнічної більшості, але радянська влада невтомно вимагала в Бельгії видати їй всіх жінок, незалежно від їх сімейного та правового статусу на Заході⁹⁵.

Жінки, які виходили за своїх співвітчизників, не мали особливої необхідності йти на поступки у більшості із побутових справ. Мова,

---

⁹⁵ Венкен М. *Як спів може надати сенсу воєнному досвіду. Остарбайтерки в Бельгії повоєнного періоду* // Україна модерна, 2015, с 3.

віросповідання, багато із політично-ідеологічних опіній вони поділяли разом із чоловіками. Всупереч існування відмінностей між досвідами інтеграції членів недиференційованих українські подружж, вони переживали її разом. У змішаних шлюбах ситуація була принципово-відмінною. Українські жінки, які найчастіше були колишніми остарбайтерками, вступали у шлюб із бельгійськими чоловіками. За таких умов, інтеграція була процесом крізь який мав пройти лише один із партнерів. З одного боку, українські жінки які виходили за бельгійців почували себе більш впевнено в порівнянні із іншими жінками-іммігрантками, принаймні тому, що мали можливість вивчати мову за посередництвом своїх чоловіків. Більше того, необхідність вивчення мови наставала для них задовго до моменту прибуття в Бельгію, адже, потреба комунікації з бельгійцями виникала ще на етапі знайомства. Звісно, останні допомагали своїм дружинам у значно ширшому спектрі проблем, аніж, банальне знання нідерландської / французької. З іншого – жінки, що опинялися у змішаних шлюбах значно більше відчували на собі тиск, який спонукав до пристосування. У більшості випадків жінки не походили із того ж релігійного контексту що й їхні чоловіки, адже, Бельгія була країною католицькою, а остарбайтерки – православними або греко-католиками. Батьки бельгійців були занепокоєні союзом своїх синів із “радянськими” жінками. В умовах патріархального суспільства, останні всіма силами намагалися продемонструвати власну готовність підкорятися не лише загальноприйнятим в Бельгії соціальним нормам, але й правилам, встановленими їх чоловіками та сім’ями, у які вони переходили. Як наслідок, жінки були змушені приймати віру своїх чоловіків, беручи шлюб та хрестячи дітей у католицькому обряді⁹⁶. Без сумніву, то лише один із аспектів, в якому іммігрантські дружини підкорялися чоловікам-іноземцям.

---

⁹⁶ Декер Е. інтерв’ю від 12.09.22

3.2 *Спільноти та оточення*

Середовище в місцях проживання українських іммігрантів якісно відрізнялося від гомогенного оточення, яке вони досвідчували в таборах для ПО. Українських шахтарів разом із їхніми сім'ями селили в у спеціально-відведені райони, населені їхніми колегами-вуглекопами. Затим, що бельгійці не приставали на роботи подібного типу, сусідство новооб'єднаним українським родинам найчастіше складали поляки та італійці⁹⁷. З тієї ж причини, зумовленої близькістю, у разі виникнення потреби українські жінки зверталися до полячок, італійок. В середовищі, де знання італійської або польської було набагато кориснішим для виживання, аніж нідерландської / французької, зрозуміло, що українці, а тим більше українські жінки, не мали особливого стимулу до вивчення титульних мов.

Проживаючи поруч із поляками, українцям було досить легко порозумітися з ними. Незважаючи на польсько-українські конфлікти, що мали місце у 20-40-х рр. ХХ ст. на західноукраїнських землях, обидва народи підтримували досить тісні стосунки на “чужині”. Українські чоловіки працювали обабіч поляків, їх дружини зичили у полячок продовольство, а діти гралися з дітьми поляків. Незважаючи на те, що в шахтах та інших виробництвах важкої промисловості не обходилося без сварок, конфліктів не бракувало й всередині кожної із цих етнічних спільнот⁹⁸. З одного боку, причиною тому слугувала подібність їх культурного бекграунду, а з іншого – прибуття великої частини польських іммігрантів в Бельгію передувало загостренню польсько-українських стосунків. Іншими словами, відсутність ворожнечі між українськими та польськими іммігрантами можна частково пояснити тим, що останні не були свідками трагічних подій 40-х рр. Більше того, діти українських та польських іммігрантів, які народилися в Бельгії ладнали одне-з-одним значно краще, аніж із дітьми фламандців / валлонців. У зв'язку із тим, що українські

---

⁹⁷ Карпа М. та Галабурда М. інтерв'ю від 15.12.22

⁹⁸ Venken M., Goddeeris I. *Nationalisation of identities: Ukrainians in Belgium, 1920–1950* // *Journal of Ukrainian Studies*, Vol. 31, №. 1-2, 2006, p. 114.

батьки-іммігранти не вважали за потрібне навчати дітей нідерландської / французької до початку навчання в школі, останні не могли комунікувати належним чином з бельгійськими дітьми. Вони гуртувалися із тими, з ким могли хоч-якось порозумітися – поляками⁹⁹.

Стосовно внутрішніх аспектів українських спільнот, то після закінчення Другої світової, культурне життя української імміграції найактивніше вирувало в межах організацій, які мали не лише соціальне, але й політичне значення. Наприклад, діяльність Українського Допомогового Комітету (УКД), створеного у 1945 р., почасти стосувалася допомоги українцям, що опинилися у важких життєвих обставинах поза межами Батьківщини. Чи не найбільше допомогу УДК відчували на собі студенти, навчання яких фінансувалося з його допомогою. Тим не менше, УДК не цурався культурних видів діяльності. Він складався із 26 філій, частиною яких були десятки хорів, драматичних та танцювальних гуртків. Окрім того, УДК опікувався молоддю. З-під його протекції у світ вийшла студентська організація – Спілка Української Молоді (СУМ), а також від поч. 50-х рр. він організовував національно-виховні табори для дітей українських іммігрантів¹⁰⁰.

Іншою організацією, що виникла у 1948 р. було Об'єднання Українок Бельгії (ОУБ). Незважаючи на те, що ОУБ було питома-жіночою організацією, воно було засноване за підтримки УДК. За винятком Зінаїди Витязь, яка була головою ОУБ, всі із управи УДК були чоловіками (світлина дод. 3). Як не дивно, але самостійні жіночі спроби гуртування, схожі до тої, що мала місце в Льежі у 1947 р., не знаходили грошових засобів підтримки. Можна було б припустити, що фінансуючи ОУБ, допомоговий комітет залишав за собою право регулювати його діяльність. Основна активність ОУБ лежала у площині організації: родинних та дитячих свят, національних святкувань та ін. (світлина дод. 4)¹⁰¹

---

⁹⁹ Карпа М. та Галабурда М. інтерв'ю від 15.12.22

¹⁰⁰ Когут. М. *Відомості про українців у Бельгії...* с. 44.

¹⁰¹ Коваль О. ред. *Ювілейний альманах 1945-2005 Українського Допомогового Комітету й організованого українського громадського життя в Бельгії...* с. 391-392.

Традиція гуртувань жінок в об'єднання походила із західноукраїнських терен пер. пол. ХХ ст. В той же час, жінки на Заході України розвинули принцип прагматичного фемінізму, який не характеризується радикальністю, був покликаний допомогти жіноцтву у його практичних потребах. Обабіч цього, він дозволяв жіночим організаціям зберігати власну включеність у спільноту. Перебуваючи у таборах для ПО, жінки не вбачали необхідності окремої консолідації, адже, таборове життя було й без того спільнотним¹⁰². Покидаючи табори та супутній їм комунальний спосіб життя, українські жінки намагалися відновити зв'язки зі своїми землячками. Пам'ятаючи про традицію жіночих організацій, яка існувала на Батьківщині, іммігрантки радо вступали в їх ряди закордом.

Бельгійське об'єднання українок ніколи не було багаточисельним, але, влаштуовуючи виставки народного мистецтва для змішаної україно-бельгійської публіки, воно проявляло найбільшу активність у мистецькій сфері. Поза тим, цікаво, що саме ОУБ вважався організацією, що відповідала за *“зберігання української мови, звичаїв, плекання народного мистецтва та забезпечення родинного виховання молоді”*¹⁰³. Членкині ОУБ вірили у те, що все вищеперераховане також складало основу жіночих обов'язків в межах іммігрантських родин. Важливо також те, що ОУБ не долучалося до професійних, освітніх ініціатив, як-от це робили Спілка Українських Робітників у Бельгії (СУРБ), Українське Науково-Освітнє Товариство (УНОТ) та інші, а виконувало репрезентативну функцію. Окрім того, ОУБ також відповідало за імплементацію *“правильних”* сімейних цінностей в іммігрантські родини за посередництва своїх членкинь. Сягаючи своїм корінням в українську феміністичну традицію, у 40-ві та подальші роки ОУБ нею не характеризувалося. Воно значно більше походило на націоналістичну організацію, аніж на феміністичну. Причин на те могло б бути декілька. По-перше, в ОУБ не було

---

¹⁰² Isajiv W., Boshuk Y., Senkus R. *The refugee experience: Ukrainian displaced persons after World War II...* p. 206.

¹⁰³ Із резолюції XII З'їзду ОУБ, опублікованої у газеті *“Вісті”* в серпні 1985 р. див. у Когут. М. *Відомості про українців у Бельгії...* с. 44

потреби турбуватися про практичні аспекти життя жінок, оскільки ними займався УДК, по-друге, жінки, які вступали в жіночі об'єднання, будучи іммігрантками, керувалися специфічними мотиваціями. На відміну від західноукраїнських попередниць, іммігрантки не завжди були феміністично-налаштовані, а до вступу в ОУБ їх штовхало бажання запізнатися зі своїми землячками. І нарешті, по-третє, ОУБ перебувало під “*парасолькою*” УДК, тому від нього марно було б очікувати культивування самостійних наративів. З одного боку, чоловіки, які керували УДК володіли чіткими уявленнями про місце жінки в суспільній та сімейній структурах, а з іншого – феміністична діяльність жіночих спільнот потенційно сулила зміщенням фокусу із національних цінностей або, в гіршому випадку, підсиленням конфліктів всередині української спільноти, якого УДК не міг допустити.

Від початку 20-х рр. ХХ ст. українські емігранти *de facto* перебували під юрисдикцією Церкви. Впродовж міжвоєнного періоду, Церква встановлювали зв'язок між групами, для яких не було вагомих підстав перетинатися за звичайних умов: міські інтелектуали-студенти та провінційні шахтарі. Більше того, найчисельніша УДК тісно співпрацював з Редемптористами, які регулярно відправляли меси перед засіданнями УДК та повідомляли у газеті “*Вісмі*” про плани парафії УДК. Як і до війни, Редемптористи служили греко-католикам та українським православним християнам, організовуючи українське релігійне життя по всій країні. В силу схожості обряду, не дивним було й також те, що їхнє місячне видання “*Голос Христа Чоловіколюбця*”, яке видавалося із 1946 р., було орієнтоване на читачів греко-католиків. Того ж року Редемптористи увійшли до нової міжнародної структури УГКЦ на чолі з Іваном Бучком, Апостольським візитатором для всіх українців-католиків у Західній Європі¹⁰⁴.

Ключем до успішної співпраці між політичними та церковними інституціями, що були задіяні в організації українського соціального життя того часу були спільні цінності. Оскільки, концепція місії Церкви, яку уявляв собі

---

¹⁰⁴ Venken M., Goddeeris I. *Nationalisation of identities: Ukrainians in Belgium, 1920–1950* ..., pp. 109-110.

Бучко, не складалася із високих матерій, а була неймовірно практичною, вона узгоджувалася з цілями УДК: об'єднати діаспору, припинити примусову репатріацію та сприяти наданню допомоги. Взаємостосунки між деномінаціями всередині самої Церкви слугували доказом того, що відносини між політичними та релігійними організаціями не були б такими теплими у випадку існування ідеологічних розходжень. На відміну від стосунків між політичними організаціями, відносини між двома українськими церквами були дружніми. Це можна пояснити спільним ворогом у постаті льєзького православного священника Валента Роменського, який вів діяльність в Бельгії від імені російського екзарха Вселенського престолу в Західній Європі. Українці не визнавали Роменського до тієї міри, що Андрій Кішка, який був президентом УДК у 1948-49 рр. запропонував бельгійській владі депортувати його. Однак, твердження про існування напруги між православними та греко-католиками в Бельгії було б помилковим принаймні тому, що УДК підтримував тісні зв'язки з ними обома. Засідання УДК завжди починалися з греко-католицьких та православних богослужінь. Окрім того, кожен місцевий відділ мав двох заступників голови, по одному від кожної конфесії¹⁰⁵.

Всупереч успішності комунікації між політичними та церковними інституціями, основною запорукою довіри до Церкви була її безпосередня діяльність. Церква не лише підтримувала національні цінності на словах, але й доводила свою відданість ідеям єднання українства на ділі. За ініціативи / сприяння церковнослужителів організовувалася велика різноманітність подій локального значення. Однак, найкраще свою об'єднавчу функцію Церква виконувала у звичайні недільні дні. Відвідуючи греко-католицькі богослужіння, українці залишалися після їх завершення заради того, щоб поспілкуватися зі своїми земляками. Церковний простір служив підставою до не лише до встановлення нових зв'язків, але й підтримання старих. Важливо зазначити, що найкраще гуртуванню українців сприяла не глобальна церковна політика, а

---

¹⁰⁵ Venken M., Goddeeris I. *Nationalisation of identities: Ukrainians in Belgium, 1920–1950* ..., p. 110.

поставлені “на місцях” її піддані. Священнослужителі зі всіх сил намагалися долучити до спільноти тих, хто з тих чи інших причин був виключений. Наприклад, в церквах організовувалися спільні святвечори, які призначалися для “самотніх”, тобто, тих, хто не мав сім’ї, щоб святкувати із нею Різдво. Відвідували їх не лише люди без родини, але й люди сімейні. Окрім того, Церква піклувалася про те, щоб усунути причину виключеності окремих членів спільноти, зберігаючи тим самим її цілісність. О. Іван Кіт, який на той час служив парохом при греко-католицькій церкві в Шарлеруа, перебував в управі УДК, а згодом став митрополитом, сприяв “*матримоніальним перепискам*”. Він мав зв’язки з іншими греко-католицькими парафіями на Балканах, які відчували нестачу чоловічого населення. Оскільки, серед української імміграції в Бельгії існувала протилежна проблема, вирішення було знайдено у матримоніальній співпраці. О. Коту передавали контакти незаміжніх українських дівчат, які він поширював серед неодружених українців-іммігрантів. Для самотніх українських чоловіків, обмін листами виступав рідкісною можливістю знайти собі українську дружину¹⁰⁶. Тобто, роль Церкви в житті української іммігрантської спільноти сягала далі її сакрального призначення. Церковні інституції діяли не лише на ідеологічному поприщі.

3.3 Сім’я

Коли ми мали б більше правдиво свідомих та характерних
мужчин то напевне більше жінок, іншої національності,
були б вивчили нашу мов, та навіть вчили б своїх дітей¹⁰⁷

Когут М. у “*Відомості про українців в Бельгії*”

В українських спільнотах уявлення про ієрархію в сім’ї було цілком конкретним. З одного боку, воно впливало із властивого українським іммігрантським спільнотам націоналістичного світобачення разом із

---

¹⁰⁶ Димид М. інтерв’ю від 12.12.2022.

¹⁰⁷ Когут. М. *Відомості про українців у Бельгії...* с. 39.

супровідними їй маскуліністськими ідеями. Чоловік – голова сім'ї, який відповідав за матеріальне благополуччя родини, а жінка – берегиня домашнього вогнища, вихователька дітей. З іншого – воно сформувалося або, радше, відновилося під впливом повоєнної реконструкції патріархальної ієрархії родини, яку Бельгія досвідчувала разом із іншими країнами Європи. Впродовж Другої світової чоловіки покидали сім'ї, а їх дружини перебирали на себе “чоловічі” обов'язки. Як наслідок, воєнний час супроводжувався відмиранням деяких гендерних стереотипів. Незважаючи на розмивання меж гендерних зобов'язань у відтинку 1939-45 рр., після закінчення війни все повернулося до статусу кво. Іншими словами, необхідність патріархального впорядкування української іммігрантської родини коренилася не лише у внутрішньо-спільнотній ідеології, але й у зовнішньому впливі, викликаному загальноєвропейським досвідом війни. Ще одним матримоніальним принципом, який на відміну від ієрархії корінився виключно у націоналістичній ідеології була ідея “чистоти” шлюбу, згідно якої найбільшим “зріхом”, який могла вчинити донька батьків-іммігрантів – це “привести в дім чужинця”¹⁰⁸.

Жодна із сімей українських іммігрантських родин¹⁰⁹ не подавала ознак головування матері. У більшості із них, незалежно від темпераменту батька, за останнім було закріплене ухвалення найважливіших для сімейних рішень. Дружини могли лише виступати у ролі радників, до яких партнери могли самі обирати дослухатися або ні. Незважаючи на непорозуміння, які, без сумніву виникали, подружжя намагалися демонструвати зовнішньому світу єдність їхнього світогляду із поправкою на підпорядкування жінки. Наприклад, коли в дім іммігрантів Галабурд прийшов бельгійський священник із порадою придбати дім в Бельгії, матір сім'ї відповіла йому, що дім вони купувати не будуть, бо чоловік був переконаний у їх майбутньому поверненні в Україну¹¹⁰. Такий самий образ єдності батьки-іммігранти намагалися витворити в очах своїх дітей, адже,

---

¹⁰⁸ Карпа М. та Галабурда М. інтерв'ю від 15.12.22

¹⁰⁹ йдеться про ті, що були досліджені у даній роботі

¹¹⁰ Там само.

наголос у виховання робився на плеканні національних цінностей. Сім'я мала працювати як злагоджений організм, в якому матір співала народних пісень, а батько навчав історії України¹¹¹. Тобто, матір відповідала за чуттєвий аспект патріотичного виховання, а батько – за раціональний.

Існувала різниця у поведінці батьків та їх відкритості. Деякі із іммігрантських дітей згадували, що порівняно із матір'ю, батько був набагато більш мовчазним та закритим. М. Левицький зізнавався, що деякі суттєві речі про свого батька він дізнався лише, коли той перебував на смертному одрі. Однак, це зовсім не свідчило про балакучість матері, а радше, про те, що її було простіше ділитися своїм досвідом. Без огляду на вищеподані гендерні відмінності, друге покоління українських іммігрантів визначало попереднє як таке, що *“не любило про себе розповідати”*¹¹².

Стосовно змішаних шлюбів, то в них можна було простежити схожі тенденції, що й у питомо-українських родинах. За умов, коли в подружжі мала існувати спільна мова порозуміння, один із партнерів мусів вивчати мову іншого. Логічно, змішані подружжя поділялися на два типи: ті, де чоловік був за походженням українцем, а жінка – бельгійкою та навпаки, де жінка – українкою, а чоловік – бельгійцем. Жінки могли виходити за чоловіків вищого соціального статусу, а чоловіки – ні. З тієї ж причини, перший тип змішаних подружжів зустрічався значно рідше, ніж другий. Такий стан речей був спричинений поглядом на жінку як на власність, яка внаслідок укладення шлюбу переходила у володіння свого чоловіка. Однак, чоловік міг одружитися з жінкою лише за умови наявності у нього відповідного запасу соціального капіталу та спроможності до забезпечення їй того рівня благополуччя, до якого вона звикла. Факт того, що іммігрантки набагато частіше укладали шлюб із іноземцями, ніж іммігранти, можна вважати не лише наслідком асоціювання шлюбу із угодою про купівлю, а й безпосереднім доказом його існування. Іншим підтвердженням було те, що єдині чоловіки зі всією сукупністю українських іммігрантів, що взяли

---

¹¹¹ Левицький М. інтерв'ю від 04.12.22

¹¹² Там само.

собі за дружин бельгійок були ті, хто володів вищою освітою або, щонайменше, перебував на шляху до її здобуття¹¹³.

У своїй праці, написаній для соціологічного центру в Нью-Йорку, М. Когут обрахував статистику україномовних серед іммігрантської спільноти, зазначивши таке:

[...] у статистиці не взято до уваги родин тих дівчат українок, що вийшли заміж, так у минулому, сорокових роках, як і тепер дочок емігрантів. Натомість, [...] враховані жінки чужинки та їхні діти¹¹⁴

В такому способі впорядкування статистики стосовно української спільноти простежується та ж логіка, що й у бельгійському законодавстві, згідно якого жінка перебирала громадянство свого чоловіка. Зважаючи на те, що національність та громадянство не вважалися тотожними поняттями, подібна перспектива могла видатися не менш, ніж дивною, адже, не лише українські іммігранти, але й ніхто на момент публікації дослідження Когута не міг назвати себе громадянином України. Одна із основних самозбережувальних функцій національності полягала у відтворенні притаманної їй культури у наступних поколіннях. Їй на противагу, громадянство позначало офіційне закріплення за індивідом прав та обов'язків, характерних національній спільноті. Окрім того, через існування конкретних процедур його набуття громадянство було вибором¹¹⁵. Звідси, ані українські іммігранти в Бельгії не мали українського громадянства, ані їм не було вигідно створювати перепони для передавання національної культури за посередництва змішаних шлюбів, в які вступали їхні доньки. Тоді чому необхідним було виключати із статистики жінок-українок, втягнутих у змішані шлюби із бельгійцями, одночасно долучаючи до неї жінок-бельгійок, заміжніх із українцями? Такий стан справ не міг мати під собою жодної іншої основи, окрім гендерної. Виходячи заміж, жінки покидали рід своїх батьків, долучаючись до роду своїх чоловіків. Незалежно від національності та громадянства, жінки мали підкорятися правилам родини чоловіка. Тією ж

---

¹¹³ Когут П. інтерв'ю від 24.09.22

¹¹⁴ Когут. М. *Відомості про українців у Бельгії...* с. 5.

¹¹⁵ Голоденко О. *Теоретичні та емпіричні можливості вивчення громадянської ідентичності* // Вісник Львівського університету. Соціологічна серія, №7, 2013, с. 62.

логікою керувався Когут, коли складав статистику, адже, ті українки, що вступали у змішані шлюби вважалися для спільноти ідеологічно-втраченими. Ще один доказ цього – неоголошена заборона змішаних шлюбів, яка поширювалася на молодих іммігрантських доньок¹¹⁶. Батьки часто забороняли молодим дівчатам “*приводити в дім чужинця*”, вважаючи змішані шлюби найгіршою матримоніальною практикою із можливих¹¹⁷. Внаслідок вступу в шлюб, культурно-ціннісна підпорядкованість присвоювалася жінці за замовчуванням. Заради справедливості, хлопцям було теж бажано знайти собі дружину-українку, але у випадку, коли їх вибір падав на іноземок, вони не вважалися автоматично-втраченими. Показною в даному випадку була мовна статистика української іммігрантської спільноти Когут писав, що кілька жінок, заміжніх із українцями вивчили українську мову та “*радо її вжива[ред. ли]*”¹¹⁸. Незважаючи на те, що жінки-бельгійки та їх чоловіки-українці ще до укладення шлюбу мали спільну мову порозуміння, після зміни сімейного стану перші все одно вивчали українську, бо перебували в позиції субординації.

Чоловік в українській спільноті вважався відповідальним за культивування “*раціональних*” українських національних цінностей. Точніше, жінка поруч із чоловіком була відповідальною за їх імплементацію, але лише батько сім’ї був уповноважений надати їй на це право. Додаючи до цього свідчення про те, що українки, дочки українських іммігрантів, які перебували у змішаних шлюбах не вважалися членами іммігрантської спільноти, отримуємо патріархальну структуру сім’ї, в якій національна приналежність передавалася по чоловічій лінії. Жінка могла залишитися українкою лише вийшовши заміж за українця. У протилежному випадку – в очах іммігрантської спільноти її національний статус змінювався.

---

¹¹⁶ свідчень того, що синам давалися ті самі установки в процесі виявлено не було

¹¹⁷ Карпа М. та Галабурда М. інтерв’ю від 15.12.22.

¹¹⁸ Когут. М. *Відомості про українців у Бельгії...* с. 39.

3.4 Уявлення про батьківщину

Уявлення українок-іммігранток були сумішшю їх досвіду життя на українських теренах, пережиття війни та зовнішніх обставин. Причому, міра впливу кожного із трьох компонентів різнилася в залежності від того, з ким вона обирала одружитися. Українки, які виходили заміж за українців цінували своє “українське насліддя” значно більше, ніж ті, які обирали собі за чоловіків іноземців. Звідси, останні набагато краще піддавалися асиміляції. Супротивно відмінностям у мірі національної свідомості, спільною для обох груп жінок залишалася туга за батьківщиною.

Ніхто із тих, хто був активний в українських іммігрантських спільнотах не прибував в Бельгію заради того, щоб залишитися. Всупереч сучасним уявленням про еміграцію як про явище суто-економічне, мотивації, якими керувалося післявоєнне покоління українських мігрантів носили політичний характер. Доказом цьому слугували випадки принципової відмови від бельгійського громадянства. Окрім того, популярними серед імміграції були історії про українські родини, які поверталися додому. Наприклад, батьки М. Карпи розповідали їй про українську сім'ю із прізвищем Вовк, яка на хвилі екстазу, спровокованого смертю Сталіна, вирішила повернутися на батьківщину. Згідно чуток, які ширилися серед іммігрантів, Вовки так і ніколи не змогла дістатися додому, бо відразу після прибуття всіх членів родини було вислано в Сибір¹¹⁹. З одного боку, така поведінка людей свідчила про наявність у них знань про те, що відбувалося на батьківщині, а з іншого – наявність у них пам'яті про події, які тому передували. Стосовно колишніх оstarбайтерок, що перебували у змішаних шлюбах, то незважаючи на бельгійське благополуччя, їх також повсякчас переслідував сум за домом. Евелін Декер згадувала, що впродовж всього свого молодечого життя її бабуся була готова спакувати валізи та покинути свого бельгійського чоловіка та дітей. Схоже до інших українських іммігрантів та

---

¹¹⁹ Карпа М. та Галабурда М. інтерв'ю від 15.12.22.

іммігранток, бабця ніколи не згадувала про своє життя в Україні. Вона ніколи не малювала ідеалізованих образів батьківщини для Евелін¹²⁰.

Сумуючи за домом, деякі із колишніх остарбайтерок вступали в радянські організації. Однією із таких була “Батьківщина”, яка самою лише назвою маніпулювала почуттями відірваних від рідні іммігранток. Ця організація була каналом транслявання радянських нарративів на Заході за посередництва колишніх радянських громадянок. В обмін на демонстративну підтримку своєї “батьківщини”, жінки отримували унікальну можливість безперешкодно навідувати своїх родичів, які жили в СРСР. У випадку відмови від вступу в радянські організації, жінкам відмовляли у шляхах контакту із ріднею, що жила за “Залізною завісою”. Частиною діяльності “Батьківщини” були публічні культурні заходи, під час проведення яких жінки мали поширювати радянські нарративи війни та історичної пам’яті¹²¹. Однак, через те, що жінки, які перебували у змішаних шлюбах відчували на собі посилений тиск до інтеграції, їхні виступи представляли собою строкату суміш ідеологічного опору та підпорядкування. Хор часто використовував радянські нарративи, але під час співу він змінював його відповідно до обраного ними шляху інтеграції в бельгійське суспільство. У виступах жінок-остарбайтерок відбувалася постійна боротьба між бажанням мати зв’язки із батьківщиною, з одного боку, та інтеграцією в бельгійське суспільство, з іншого. Всупереч всій показовості, остарбайтерські пісні виявляли тугу за батьківщиною у значно більшій мірі, ніж будь-яку іншу емоцію. Як доказ, найчисельнішою категорією серед пісень була та, яка була тематично-забарвлена почуттям *Nostalgie*¹²².

В українських емігранток було певне уявлення про Україну, яке в’їлося в їхній розум з часу дитинства. Важко уявити яким воно було, бо більшість із них не були охочими про нього розповідати. Скоріш за все, картини в їх головах не були оптимістичними. Супротивно цьому, всі вони, без винятку, на початках

---

¹²⁰ Декер Е. інтерв’ю від 12.09.22

¹²¹ Venken M. *Straddling the Iron Curtain? Immigrants, Immigrant Organisations, War Memories...* p. 107

¹²² Венкен М. *Як спів може надати сенсу воєнному досвіду. Остарбайтерки в Бельгії повоєнного періоду...* с 7.

свого прагнули повернутися додому. Мати М. Карпи, яка народилася на західноукраїнських землях та перебувала у шлюбі з українцем, так само як і бабуся Е. Декер, яка походила із Північно-Східної України та не підтримувала зв'язків із українською спільнотою, на перших часах життя в Бельгії прагнула лише одного – повернутися додому. З плином часу, розвалом радянської системи та появою можливості до відвідування України, до обох жінок прийшло усвідомлення того, що єдина батьківщина, яка мала для них значення знаходилася не в місці, з якого вони походили, а там, де вони росли своїх дітей та внуків¹²³.

Таким чином, рівно так само, як і імміграція, інтеграція не була однаковою для жінок та чоловіків. У зв'язку із патріархальними установками, які панували в суспільстві, жінки не були зобов'язані ступати за межі своїх родин. Як наслідок, потреба в інтеграції у жінок була дещо нижчою. Натомість, вони розплачувалися неоголошеною недоступністю їм ринку праці та браком впливу, навіть, в межах власних родин. Більший тиск до інтеграції відчували на собі жінки, які вступали у змішані шлюби. Вища потреба до пристосування провокувала їх швидшу асиміляцію. Незважаючи на відмінності, як і українки, що перебували у гомогенних, так і ті, що перебували у змішаних шлюбах відчували сум за краєм свого походження. Після довгих років в Бельгії, їхні уявлення про батьківщину почасти видозмінювалися, незалежно від життєвого досвіду.

---

¹²³ Декер Е. інтерв'ю від 12.09.22
Карпа М. та Галабурда М. інтерв'ю від 15.12.22

ВИСНОВКИ

Вписування українських жінок-іммігранток в історіографію відбувалося не без труднощів. З одного боку, фокус на жінках в українській та європейській історіографії був обумовлений тематикою досліджень, але з іншого – сконцентрованість на самих-лише жінках вилилася у гендерну сингулярність. Недогляд за чоловічим досвідом унеможливив розпізнання міри залежності жінки від свого партнера. Відмінності між жіночим та чоловічим досвідами простежувалися відразу після поразки Німеччини, через яку пролягав шлях обох. Незважаючи на незначне зміщення гендерно-нормативних пріоритетів в часі перебування у таборах для ПО, головною стратегією жінок до успішної міграції залишався шлюб. Не існувало жодних правових запобіжників, які могли б вберегти незаміжніх жінок від репатріації. Жінки не були спроможні покинути табори самотійно, адже, лише контракт на важку до виконання жінками роботу, давав на це право. Виключно національна приналежність партнера, на якого падав вибір, грала роль у подальшій долі жінки.

У випадку, коли обранцем виявлявся земляк, то все подальше життя жінка була обтяжена побутовими труднощами іммігрантського існування: співжиттям із іншими іммігрантами, матеріальними проблемами, невизначеністю їх правового статусу в Бельгії і т. д. Незважаючи на це, дана категорія жінок була значно вільнішою у маніфестації своєї ідентичності. Вони вступали в українські іммігрантські організації, брали участь у релігійних заходах або, навіть, із ідеологічних міркувань відмовлялася від громадянства. Українські жінки видавалися вкрай принциповими зокрема тому, що порівняно зі своїми чоловіками не мали тої самої потреби в інтеграції, що й їхні чоловіки. Жінки повинні були виконувати обов'язки, які не поширювалися далі простору дому. Навіть, коли виникала потреба комунікувати із сусідами або мешканцями прилеглих будинків, вони, почасти, також були іммігрантами. Дружини українських чоловіків жили в “гетто”, тому багато із них так і ніколи не змогли вивчити нідерландську / французьку належним чином.

Жінки іммігрантки, що перебували у змішаних шлюбах не були схильні виявляти свої національні почуття не лише тому, що, можливо, в них не було бажання цього робити, але й тому, що вони значно гостріше відчували потребу до інтеграції. Вони переходили у рід свого чоловіків, а відтак, мали бути готовими підлаштовуватися під встановлені ним нормативні правила. Субординації жінок-іммігранток сприяло бельгійське законодавство, згідно якого жінка перебирала громадянство свого чоловіка. З одного боку, цим жінкам був відкритий доступ до правових привілеїв, недоступних іншій категорії іммігранток. З іншого – живучи в одному домі із бельгійськими чоловіками, вони мусіли перебирати не лише громадянство, але й інші супутні йому атрибути: мову, релігію, цінності т. д. Радянська влада користувалася тими, хто перебував у змішаних шлюбах, змушуючи їх шантажем брати участь у активностях про-радянських організацій. Навряд співпадінням можна вважати те, що більшість членів організацій, схожих до “*Батьківщини*” складала включені у змішані шлюби жінки.

Етнічна приналежність українських іммігранток не грала настільки ж вагомої ролі як гендерна. Прикладом тут може слугувати існування змішаних сім'ей, в яких батько сімейства був українцем, а матір-бельгійка володіла українською, одночасно навчаючи її дітей. Національна ідеологія була способом гендерного домінування, адже, доньки українських іммігрантів, які вступали у змішані шлюби, вважалися втраченими для спільноти. Супротивно їм, сини мали перебрати на себе відповідальність за культивування національної культури у шлюбі, навіть, у випадку одруження із іноземками. В очах іммігрантських спільнот жінка визначалася приналежністю до свого чоловіка, а відтак, вважалася “*втраченою*” для спільноти, якщо виходила за “*чужинця*”. Патріархальний світогляд коренився не лише у маскулінному характері націоналізму, властивому українським спільнотам, але й у європейському суспільстві загалом. Доказом слугує те, що бельгійське законодавство застановляло обов'язкове перебирання жінкою громадянства чоловіка. Жінки

були суб'єктними лише до тієї міри, наскільки їм цього дозволяли їх чоловіки та патріархальне середовище, яке їх оточувало.

Незважаючи на відмінності у способі життя між категоріями українських іммігранток, їх сімейне життя та процес інтеграції приводив їх до однієї світоглядної точки. Хоч впродовж юності, візія батьківщини серед іммігранток відрізнялася, але усіх об'єднював сум за краєм походження. Ближче до кінця життя, як в тих жінок, які були національно-активними, так і в тих, які такими не були, видозмінювалася ідея батьківщини. Найбільше це стало помітним після отримання Україною незалежності, адже, більшість із повоєнних іммігранток не навідалися до неї. Іммігрантки більше не прагнули повернутися, бо в Україні більше не було нічого, що було б їм важливим. Більшість із українських іммігранток позбавлялися ментальної прив'язаності до батьківщини не стільки в процесі інтеграції, скільки – виховання дітей. Внаслідок патріархального сімейного устрою, жінки перебували все життя вдома, відтак, з часом все, що перебувало в його межах ставало для них єдино-цінним.

ДЖЕРЕЛА

I. Неопубліковані джерела

1. Інтерв'ю з Евелін Декер, 1980 р. н., записане 12 вересня 2022 р. через платформу Zoom. Інтерв'юер Мирош Мар'яна.
2. Інтерв'ю з Миколою Левицьким, 1967 р. н., записане 4 грудня 2022 р. в місті Лювен. Інтерв'юер Мирош Мар'яна.
3. Інтерв'ю з Михайлом Димидом, 1959 р. н., записане 12 грудня 2022 р. через платформу Google Meets. Інтерв'юер Мирош Мар'яна.
4. Інтерв'ю з Марійкою Карпою, 1947 р. н, та Марійкою Галабурдою, 1950 р. н., записане 15 грудня 2022 р. в місті Генк. Інтерв'юер Мирош Мар'яна.
5. Інтерв'ю з Роксоляною Врублевською, 2001 р. н., записане 13 грудня 2022 р. в місті Лювен. Інтерв'юер Мирош Мар'яна.
6. Інтерв'ю з Павлом Когутом, 1959 р. н., записане 24 вересня 2022 р. в місті Лювен. Інтерв'юер Мирош Мар'яна.
7. Інтерв'ю з Катериною Бойко, 1959 р. н., записане 27 вересня 2022 р. в місті Лювен. Інтерв'юер Мирош Мар'яна.

II. Опубліковані джерела

1. Когут. М. *Дорогами чужини*. Лілея, Київ: 2007, 724 с.
2. Когут. М. *Відомості про українців у Бельгії*. Український соціологічний інститут в Нью Йорку, Лювен: 1989, 86 с.
3. Макар В. *Три роки в Бельгії* // Ювілейний альманах 1945-2005 Українського Допомогового Комітету й організованого українського громадського життя в Бельгії / Товариство Українців у Бельгії, Брюссель – Київ – Львів: 2009, с. 209-240.
4. Наконечний В. *З мого побуту в Бельгії* // Ювілейний альманах 1945-2005 Українського Допомогового Комітету й організованого українського громадського життя в Бельгії / Товариство Українців у Бельгії, Брюссель – Київ – Львів: 2009, с. 240-245.
5. Ощипко Г. *Мій спогад з УДК* // Ювілейний альманах 1945-2005 Українського Допомогового Комітету й організованого українського громадського життя в Бельгії / Товариство Українців у Бельгії, Брюссель – Київ – Львів: 2009, с. 245-249.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вагіна О. *До питання про чисельність українських емігрантів у країнах Європи: 20-30-ті рр. ХХ ст* // Zaporizhzhia Historical Review, Т. 1, №. 20, 2006, 223-226 с.
2. Венкен М. *Як спів може надати сенсу воєнному досвіду. Остарбайтерки в Бельгії повоєнного періоду* // Україна модерна, 2015, 1-14 с.
3. Гавришко М. *Долаючи тишу. Жіночі історії війни*. Клуб сімейного дозвілля, Харків: 2018, 240 с.
4. Годованська О. *Українська трудова міграція: етнологічний аспект* // Світогляд № 6, Київ: 2010, 67 с.
5. Голоденко О. *Теоретичні та емпіричні можливості вивчення громадянської ідентичності* // Вісник Львівського університету. Соціологічна серія, №7, 2013, 60-68 с.
6. Данильчук В. *Остарбайтери з України: історіографічний огляд проблем вивезення та репатріації* // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії, №28, 2016, 133 с.
7. Іванов В. *Принципи й умови контент-аналізу та вимоги до нього.* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1614>
8. Коваль О. ред. *Ювілейний альманах 1945-2005 Українського Допомогового Комітету й організованого українського громадського життя в Бельгії*. Товариство Українців у Бельгії, Брюссель – Київ – Львів: 2009, 607 с.
9. Кузьминський Є. *Основні періоди західної української еміграції* // Гілея: науковий вісник № 119, Київ: 2017. 85-88 с.
10. Левченко Ю. *Нацистська окупація України: плани та режим "нового порядку" (1941-1942 рр.)* // 2010, 279-286 с.
11. Мармілова О. *Періодизація вітчизняної історіографії історії остарбайтерів з України* // Історичні і політологічні, №1-2, 2010, 41-45 с.
12. Нестеренко К. *Громадські організації української діаспори в Польщі та Чехословаччині у 1920-1938 рр.: історіографія та сучасні дослідження* // Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка, №8, 2015, 97-107 с.
13. Пастушенко Т. *Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942-1953)*. Інститут історії України НАН України, Київ: 2009, 284 с.

14. Плазова Т. *Українська політична еміграція у першій половині 20-х років ХХ ст* // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку, № 20, 2008, 118-121 с.
15. Реброва І. *Проблема примусової праці остарбайтерів у публіцистичному радянсь-кому дискурсі під час Другої світової війни та в перші повоєнні роки (1942–1949)* // Сторінки воєнної історії України, НАН України, №12, 2009, 45-67 с.
16. Саїд Е. *Орієнталізм. Основи*, Київ: 2001. 511 с.
17. Пастушенко Т, Першина Т. *Остарбайтери* // Україна в міжнародних відносинах, № 3. Київ: 2012. Електронний ресурс [Режим доступу]: <https://cutt.ly/qCEiN5J>
18. Татарський З. ред. *Лювен 1930-1985. Товариство колишніх українських студентів Лювенського католицького університету*, Торонто: 2001, 547 с.
19. Халілова-Чуваєва Ю., Бубнов І. *Європейська політика мультикультуралізму і криза національної ідентичності: політичний аспект* // Вісник ДонНУЕТ. Серія. "Гуманітарні науки", №. 2. Донецьк: 2013, 67-75 с.
20. Anthias F. *Where do I belong? Narrating collective identity and translocational positionality* // Ethnicities. Vol. 2, №. 4, 2002, 491-514 pp.
21. Beauvoir S. *The Second Sex*. Vintage Books, New York 1973, 762 pp.
22. Bolborici A. *The immigration crisis—reflections concerning the crisis of European identity* // Bulletin of the Transilvania University of Braşov, Social Sciences and Law, Vol. IX, № I, 2016, 39-46 pp.
23. Butler J. *Simone de Beauvoir: Witness to a Century. Sex and Gender in Simone de Beauvoir's Second Sex* // Yale French Studies, Vol. 72, 1986, 35–49 p.
24. Faist T. *Transnationalism: Migrant Incorporation beyond Methodological Nationalism* // Transnationalismus & Migration. Dossier, 2011, 25-33 pp.
25. Grinchenko G. *Forced Labour in Nazi Germany in the Interviews of Former Child Ostarbeiters* // Reclaiming the Personal: Oral History in Post-socialist Europe / Toronto: University of Toronto Press, 2015, 79-102 pp.
26. Hogan J. *Gender, race and national identity: Nations of flesh and blood*. Routledge, 2008, 254 p.
27. Isajiw W. *The Ukrainian Diaspora* // The call of the homeland. Vol. 9, 2010, 289-3139 pp.
28. Isajiw W., Boshyk Y., Senkus R. *The refugee experience: Ukrainian displaced persons after World War II*. Canadian Institute of Ukrainian Studies, Edmonton: 1992, xv p.

29. Kobchenlo K. *Ukrainian emigration to Germany after WWII. Formation and Self Representation of a Transnational Community (1945–1991)* // Euxeinos, Vol. 10, № 30? 2020, 71-90 pp.
30. Leonardo M. *Oral history as ethnographic encounter* // Oral History Review. № 1, 1987, 1-20 pp.
31. McKeown A. *Global Migration, 1846-1940* // Journal of World History, Vol. 15, №. 2, 2004), 155-189 pp.
32. Münz R. *A continent of migration: European mass migration in the twentieth century* // Journal of Ethnic and Migration Studies, Vol. 22, №. 2, 1996, 201-226 pp.
33. Nagel J. *Masculinity and nationalism: Gender and sexuality in the making of nations* // Ethnic and racial studies, Vol. 21, №. 2, 1998, 242-269 pp.
34. Schain A. *Shifting tides: Radical-right populism and immigration policy in Europe and the United States* // Migration Policy Institute, Washington, DC: 2018, 33 p.
35. Schneider J., Crul M. *New insights into assimilation and integration theory: Introduction to the special issue* // Ethnic and Racial Studies, Vol. 33, №. 7, 1143-1148 pp.
36. Schneider J., Crul M. *New insights into assimilation and integration theory: Introduction to the special issue* // Ethnic and Racial Studies, vol. 33, №. 7, 2010, 1143-1148 pp.
37. Venken M. *Migration and War Memory in a European Perspective? A Case-Study on Displaced Persons in Belgium*. Natolin Research Papers, Vol. 5. Warszawa: 2011, 39 p.
38. Venken M. *Straddling the Iron Curtain? Immigrants, Immigrant Organisations, War Memories*. Peter Lang, Berlin: 2011, 208 p.
39. Venken M. *Van onzichtbaar naar zichtbaar: van communistes tot slachtoffers en baboesjka's. Gewezen Ostarbeiterinnen in België* // Historica - Vereniging voor Vrouwengeschiedenis, Vol. 3, 2010, 15-20 pp.
40. Venken M., Goddeeris I. *Nationalisation of identities: Ukrainians in Belgium, 1920–1950* // Journal of Ukrainian Studies, Vol. 31, №. 1-2. 2006, 89-115 pp.
41. Watts D. *“Just like free laborers, but under police supervision” : German forced labor policy in Belgium, 1916–1917 and 1942–1944*. Brandeis University, 2002, 272 p.

ДОДАТКИ

Дод. 1. Програма глибинного напівструктурованого інтерв'ю

Сьогодні ..., мене звати Мар'яна Мирош і спілкуюся з ... в межах дипломної роботи на тему "Українські жінки в Бельгії в другій половині ХХ ст.: імміграція та інтеграція", перебуваючи в м. ...

Розкажіть, будь ласка, про своє життя?

Запитання-уточнення, що стосуються таких тематичних блоків

Дитинство та родинна біографія

1. Коли і де ви народилися?
2. Звідки походила Ваша мати?
3. Ким вона працювала?
4. Яку вона мала освіту?
5. Чи була вона релігійною?
6. Як вона себе ідентифікувала?
7. Звідки походив Ваш батько?
- // -
8. Як ваші батьки зустрілися?
9. Які любила розповідати ваша мати?
10. Які історії любив розповідати ваш батько?
11. [якщо обоє з України] Чи відрізнялися їхні візії життя в Україні?
12. Чи часто ваші батьки згадували про Україну і якщо так, то в якому ключі вони це робили?
13. Чи знаєте ви щось про своїх предків?
- Якщо так, то звідки?
14. Звідки походили Ваші дідусі/бабусі?
- Як ваші дідусь та бабуся познайомилися?
- // -
15. Чи були ваші батьки близькі з ними?
16. Чи були ви близькі з ними?
- Які історії вони найбільше любили розповідати?
17. [якщо не батьки, а предки з України] Чи часто ваші бабусі/дідусі згадували про Україну і якщо так, то в якому ключі вони це робили?
- Чи в контексті розмов про Україну переважали сумні спогади або радісні?
- Ким вони були до того як приїхали в Бельгію?
- Як вони тут опинилися?

- Що вони згадували про радянський союз та про своє буття в його рамках?
  - Чи порівнювали вони своє життя в Бельгії із життям в Україні?
  - Якщо так, то яка із країн видавалася їм кращою та чому?
18. [якщо обоє з України] Хто більше із пари матері-батька/дідуся-бабусі розповідав про Україну?
19. [якщо обоє з України] Хто більше із пари матері-батька/дідуся-бабусі намагався культивувати традиції?
20. Чи відчували ви на собі різницю у вихованні, яке культивувала ваша бабця від того, яке культивував ваш дідусь?
- Якщо так, то чи та сама різниця поширювалася на національно-традиційний аспект виховання?
21. [якщо змішаний шлюб] Як ставився батько/дідусь до традицій, які намагалася культивувати бабця?
22. Чи любили ваші бабусі/дідусі повчати вас?
- Якщо так, то з якого приводу?
23. Чи любили ваші бабусі/дідусі повчати ваших батьків?
- // -
24. Чи було вам до вподоби вам місце, в якому ви росли та чому?
25. Яку мову ви найперше оволоділи?
- Чому цією, а не якимось іншою?
26. Якою мовою ви говорили вдома?
27. Чи існували всередині вашого дому правила, пов'язані із необхідністю говорити тою чи іншою мовою?
28. Чи були інші місця, окрім дому, де ви говорили українською мовою?
- Що це були за місця та чому там говорили українською?
29. Чи дружила ваша сім'я з іншими сім'ями?
- Якщо так, то з якими?
  - Чи ви зустрічалися та як часто?
  - Якщо ви зустрічалися, то як ці зустрічі відбувалися?
30. Будучи дитиною, чи відчували ви до себе незвичайне/особливе ставлення з боку дітей, сусідів або інших бельгійців?
- Якщо так, то чим воно могло бути спровоковане?
31. В якій школі ви навчалися?
32. З ким ви дружили, навчаючись в школі?
- Якщо так, то чому саме з цими дітьми, а не з іншими?
33. Чи насміхалися з вас в школі через українську мову або традиції, яких ваша сім'я дотримувалася?
34. Чи організовувалися у вашій школі святкування національних свят?
- Якщо так, то яким подіям вони були присвячені?

- Чи було їх відвідування обов'язковим?
  - Чи карали за їх невідвідування?
  - Чи потурали Ваші батьки їх відвідування та як до них ставилися?
35. Чи була ваша родина релігійною загалом?
36. Чи відвідувала ваша родина церкву та чому?
- Якщо так, то як часто?
  - Чи були ви знайомі із священником/ами з парафії, яку ваша родина відвідувала?
  - Чи мала ваша церква ексклюзивну позицію стосовно українства та української ідентичності?
  - Чи були ви знайомі з іншими парафіянами?
  - Чи була, на вашу думку, роль церкви вагомою в об'єднанні української спільноти там, де ви проживали?
37. Чи святкувала ваша родина релігійні свята?
- Якщо так, то які та яким чином?
  - Наскільки це було незвично у порівнянні із сім'ями, яких ви знали?
38. Чи святкувала ваша родина національні свята?
- // -
39. Чи відзначала ваша родина свята, які не були пов'язані із національними або релігійними конотаціями (наприклад, День перемоги)?
- // -
40. Чи належали ви до тих чи інших організацій та чому?
- Якщо так, то до яких?
41. Чи належали члени вашої родини до тих чи інших організацій та чому?
- Якщо так, то до яких?
42. Чи читали ви книжки/журнали/газети українською в дитинстві?
- Які це були книжки/журнали/газети?
  - Що вас до цього штовхало?
43. Чи читали ви книжки/журнали/газети російською в дитинстві?
- Які це були книжки/журнали/газети?
  - Що вас до цього штовхало?
44. Чи читали ваші родичі книжки/журнали/газети українською?
- // -
45. Чи читали ваші родичі книжки/журнали/газети російською?
- // -
46. Чи бували ваші родичі в Україні до 1991 р.?
- Якщо так, то якою була їх мотивація?
  - Чи розповідали вони вам щось про процедуру отримання дозволу на поїздку в Україну?

- Якими були їх враження після повернення?
- 47. Чи знайомі ви з родичами з України?
- 48. Чи підтримуєте ви/ваша родина зв'язок з родичами з України?

Доросле життя

- 49. Чи продовжили ви навчатися після школи?
  - Якщо так, то куди ви вступили та чому?
  - Чи була у вашому початковому закладі українська спільнота?
  - Чи брали ви в ній ту чи іншу участь?
- 50. Чи продовжили ви спілкуватися з друзями-українцями після закінчення школи та чому?
- 51. Скільки вам було років, коли ви покинули батьківський дім?
- 52. Чи стали ви менше говорити українською, коли ви почали жити окремо?
- 53. Де та за яких умов ви зустріли свою дружину/чоловіка?
- 54. Хто ваша дружина/чоловік за національністю та якою мовою розмовляє?
- 55. Яке ставлення дружини/чоловіка до вашого українського походження?
- 56. Які релігійні свята ви продовжуєте святкувати?
- 57. Які національні свята ви продовжуєте святкувати?
- 58. Які свята ви припинили святкувати, коли почали жити окремо/створили власну сім'ю?
- 59. Чи перестали ви практикувати релігію/відвідувати церкву, коли почали жити окремо?
- 60. Чи брали ви участь в українських організаціях або будь-яких інших активностях, пов'язаних із українством?
  - Якщо так, то яких?
  - Яким чином вони проходилися?
- 61. Якою була ваша перша робота?
- 62. Ким ви працюєте зараз?
- 63. Чим був продиктований ваш вибір професії?
- 64. Чи мали вплив на ваш вибір професії батьки або інші родичі?
- 65. Чи продовжили ви цікавитися Східноєвропейським простором після того як почали жити окремо?
  - Якщо так, то якими країнами та чому саме ними?
  - З яких джерел ви черпали інформацію про нього?
- 66. Чи про ви цікавитися Україною після того як почали жити окремо?
  - Якщо так, то яких джерел ви черпали інформацію про неї?
- 67. Чи докоряли вам ваші дідусі-бабусі/батьки з приводу вашої недостатньої зацікавленості в Україні або втрати української ідентичності після вашої сепарації?

- Якщо так, то які аргументи вони наводили?
- 68. Чи є у вас діти?
- 69. Чи будете виховувати/виховуєте/виховали ви їх у тих чи інших національних традиціях та чому?
- 70. Чи навчали/навчаєте/будете навчати ви їх української мови та чому?

Заключні питання

- 71. Чи має Україна пожертвувати частиною своєї території у випадку, якщо взамін за це росія пообіцяє мир?
- 72. Чи можливе примирення України та росії після війни?
- 73. Чи Україна переможе?
- 74. [залежить від попередньої відповіді] Чи плануєте ви навідатися в Україну після перемоги?

Дод. 2. Контент-аналіз на прикладі інтерв'ю із М. Димидом від 12.12.2022

<i>Вторинне кодування</i>	<i>Первинне кодування</i>	<i>Текстові секвенції</i>
Трактування ідентичності як вибору	Згадка про “першу мову” та конфесійну приналежність після питання про найважливіші етапи його життя	“[...] мене хрестили в греко-католицькій церкві [...]. Перша мова моя була українською мовою”
	Вибір на користь “українськості”	“Мене часто питають: “Ооо, Ваша рідна мова французька? Я кажу: “Ні, українська”
	Важливість виховання для ідентичності, але не його доконечність для її становлення	“В нашій родині ввесь час українська мова панувала, український дух. Звідти насіння, яке в мене було вложено”
Українська спільнота як “гетто”	Бажання хлопців знайти собі дівчат-українок	“Ціль [матримоніальної переписки] була, щоб знайти собі українську дівчину”

	Окремішність інституцій, створених спеціально для українців	“Вони [українські шахтарі] мали свою школу. Вони самі вчилися [...] Микола Когут був одним із викладачів”
	Недостатній рівень французької у батьків	“[...] і він [батько] і моя мама знали французьку мову так щоби собі давати ради. Якщо якийсь складніший текст, то треба було перекладати”
Взаємопов’язаність Церкви та українського громадського життя	Важливість Церкви для українців в Бельгії	“[...] все [життя в Бельгії] крутилося довкола Церкви. Де була Служба Божа, то там була і громадська організація [...] Там, де занепало церковне життя, там занепало і громадське життя ”
	Плекання Церквою освітніх ініціатив	“[...] часто в неділю по Службі Божій була, то називалось, академія. Тобто на якусь тему [...] був реферат”
	О. Іван Кіт та <i>“матримоніальна переписка”</i>	“Священик із Боснії вислав Котові фотографії із адресами українських дівчат, які там були, а отець роздав ті фотографії з адресами хлопцям, щоб вони переписувалися [...] Ціль була, щоб знайти собі українську дівчину. Тут [в Бельгії] було багато українських хлопців, там [в Боснії] було багато українських дівчат, але не було пар”
Трактування шлюбу як способу до	Походження матері та її матеріальний по	“[...] вона приїхала такою бідно-вбраною. Перша річ, що тато запросив її до кравця

підвищення соціального статусу	після прибуттю в Бельгію	[...], щоб їй вбрання якесь гарне пошили”
	Повна згода батьків нареченої на шлюб, спровокована матеріальним становищем	“Вони [батьки] не були проти. Ну, бо вони були бідні”
	Матір, яка походила із Сербії вирішила одружитися із батьком, який жив у Бельгії через тиждень після живої зустрічі	“Ми з татом заплакали і вирішили, що будемо одружуватися”
	Можливість потрапити в Бельгію для жінок лише за посередництва шлюбу	“Чоловіки переважно приходили сюди, бо підписувався контракт на роботу [...] Є ті, що тут народжувалися або є ті, що [...] приїжджали сюди вже зі своїми чоловіками”
Низьке становище оstarбайтерів в Німеччині	Життєвий період буття оstarбайтером як негативний досвід	“Є люди, які позитивно це пережили, є люди, які негативно це пережили. Тобто, мій батько дуже негативно це пережив”
	Історія про те як “опікуни” не бажали надавати медичну допомогу	“Він [батько] на господарстві покалічив собі палець і там зайшла якась отрута [...] Йому було зле і господар не хотів його лікувати. [...] Аж вмирав [...] Господар був такий на нього злий, що викликав поліцію. А поліція побачила, що він дійсно хворий і його до шпиталю завезли”

Перебування в Бельгії виключно через неможливість повернення	Протести людей супроти політики репатріації	“Американці хотіли їх [українців з таборів для ПО] репатріювати [...] Вони кидалися перед машинами, казали: “Ні, ми не хочемо”
	Острах за життя під владою комунізму	“Мій батько вже у 39-му році був дома [в Україні] і він знав чим пахне советська окупація”
	Готовність повернутися за появи першої можливості	“[...] він думав таким чином, що якщо Черчилль дійсно після поразки Німеччини обернеться проти советського союзу, то буде ближче йому, щоби повертатися в Україну і воювати за незалежність України” “[батьки] вони мали наплічник готовий”

Дод. 3 Управа УДК у 50-х рр.

Єдиної жінкою в управі УДК була голова ОУБ – Зінаїда Витязь (світлина із Когут. М. *Відомості про українців у Бельгії*. Український соціологічний інститут в Нью Йорку, Лювен: 1989, с.42)

Дод. 4 “Одна із виставок народного мистецтва, що її організувала управа ОУБ для місцевого населення”

Опис із праці М. Когута (світлина із Когут. М. *Відомості про українців у Бельгії*. Український соціологічний інститут в Нью Йорку, Лювен: 1989, с.42 44 А)